

PAPER DETAILS

TITLE: İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nde Protestanlığı Yayma ve Filistin'de Yahudileri İskân Projesi
[1837-1857]

AUTHORS: Ahmet Dönmez

PAGES: 195-222

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3572072>

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nde Protestanlığı Yayma ve Filistin'de Yahudileri İskân Projesi [1837-1857]*

England's Project of Spreading Protestantism in the Ottoman Empire and Resettlement of Jews in the Palestine [1837-1857]

Ahmet Dönmez**

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

** Necmeddin Erbakan
Üniversitesi
ahmett76@yahoo.com

ORCID: 0000-0003-4836-9774

Başvuru / Submitted:

1 Aralık 2023

Kabul / Accepted:

7 Şubat 2024

DOI: 10.21021/osmed.1398823

Atıf/Citation:

Dönmez, A. "İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nde Protestanlığı Yayma ve Filistin'de Yahudileri İskân Projesi [1837-1857]", Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 20 (2024): 195-222.

Benzerlik / Similarity: 21

Öz

İngiltere, Fransa'nın Katolikleri ve Rusya'nın Ortodoksları himaye etmesi karşısında, Osmanlı Devleti'nde destekleyebileceği bir Protestan gruba ihtiyaç duyuyordu. Bu yüzden İngiliz elçileri ve konsolosları Protestanlaştırma faaliyetlerine doğrudan destek verdiler. Protestan misyonerler Ortodoksları, Katolikleri, Yahudileri ve hatta Müslümanları hedef aldı. Bu çalışmalara, 1838 yılında Kudüs'te bir İngiliz konsolosluğu açılarak hız kazandırıldı. Aynı sırada misyoner cemiyetlerine üye kişiler konsolos atanarak hem Yahudilerin korunması ve hem de Avrupa'daki Yahudilerin bölgeye yerleştirilmesine yönelik bir proje yürütüldü. Misyoner cemiyetleriyle bağlantılı olan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, Osmanlı'yı reformlarla güçlendirme politikasını uygularken bir yandan da bu projeleri yönetti. Kudüs'te bir Protestan kilisesi açılması konusu uzun süre Babıâli ve İngiliz elçiliği arasında çekişme konusu oldu. İngiltere ve Prusya ortak hareket ederek 1842 yılında Kudüs'e bir piskopos tayin ettiler ve kilise inşasına başladılar. İngiliz Elçisi Lord Stratford Canning'in baskıları sonucu 1845'te fermanla kiliseye izin verildi. 1856 yılında Islahat Fermanı ile Avrupa elçileri talep ettikleri diğer tüm ayrıcalıkları Osmanlı'dan aldılar. Bu sırada Yahudilere Filistin'de toprak satılması ve yerleşmelerine izin verilmesine yönelik baskılar artan bir şekilde devam etti.

Bu makalede, İngiltere'nin Kudüs'te konsolosluk ve Protestan Kilisesi açması, Filistin'de Yahudileri iskân politikası İngiliz ve Osmanlı arşiv kaynaklarına göre açıklanacaktır. Siyonizm'in temellerinin atıldığı bir süreçte, bir yandan Protestanlaştırma faaliyetlerinin yürütüldüğü ve giderek gayrimüslimlerin yönetiminde İngiliz müdahalesinin arttığı bir süreç ortaya koyulacaktır.

Anahtar kelimeler: Kudüs, Protestan Misyonerler, Kudüs Protestan Kilisesi, Kudüs İngiliz Konsolosluğu, Lord Palmerston

Abstract

England needed a Protestant group to support to defend itself against France, which protected Catholics, and Russia, which protected Orthodox people in the Ottoman Empire. To accomplish this goal, British ambassadors and consuls supported Protestant activities directly. The Protestant missionaries targeted Orthodox, Catholics, Jews, and even Muslims. By opening a British consulate in Jerusalem in 1838, these efforts were greatly accelerated. There was an implementation of a project to protect the Jews as well as settle them in Europe by members of missionary societies who were appointed consuls. This project was managed by British Foreign Minister Lord Palmerston, who was associated with missionary societies and who implemented a policy of reforming the Ottoman Empire during this period. For a long time, the Sublime Porte and the British embassy had a disagreement regarding the establishment of a Protestant church in Jerusalem. A bishop was appointed in Jerusalem in 1842 by England and Prussia, and construction of the church began. Lord Stratford Canning, the British Ambassador, exerted pressure on the government to allow the church to operate by decree in 1845. The Ottoman Empire granted all the privileges requested by European ambassadors with the Edict of Islahat in 1856. The pressure to sell land to Jews and allow them to settle in Palestine continued to rise throughout the period.

The purpose of the article is to explain England's policy of opening a consulate and a Protestant church in Jerusalem as well as settling Jews in Palestine using British and Ottoman archives sources. A process which laid the basis for Zionism was followed by a process in which Protestant activities were undertaken and British intervention in the management of non-Muslims gradually increased.

Keywords: Jerusalem, Protestant Missionaries, Jerusalem Protestant Church, British Consulate of Jerusalem, Lord Palmerston

* Bu makale, *Filistin Meselesi ve Türkiye Uluslararası Kongresi*'nde sunulan ve yayınlanmamış "İngiltere'nin Yahudileri Kudüs'e Yerleştirme ve Protestan Kilisesi Açma Politikası" adlı bildirinin genişletilmiş şeklidir.

Giriş

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl başlarına gelindiğinde eski gücünü kaybetmiş ve Avrupa devletlerinin saldırılarına karşı koyamaz, yerel yöneticileri kontrol altında tutamaz hâle gelmişti. II. Mahmud tahta geçtikten sonra, merkezi gücü elinde toplamak, asi paşa ve ayanları yola getirmek için mücadele etti ve önemli ölçüde başarılı oldu. Ancak 1831 yılı sonunda isyan eden Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın modern ordusuyla baş etmesi zor görünüyordu. Padişahın yardım çağrılarına sessiz kalan İngiltere ve Fransa, Rusya'nın ordu ve donanmasını İstanbul'a göndermesiyle duruma müdahale etme kararı aldılar. Bu süreçte çıkarlarını tehdit altında gören İngiltere, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumayı resmi devlet politikası olarak benimsedi. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, bu politikayı gerçekleştirmek için Osmanlı'nın reformlarla güçlenmesi için elçileri ve konsolosları aracılığıyla girişimlerde (17 Şubat 1833) bulunma kararı aldı. Ancak İngiliz yardımıyla içişlerine müdahalesi arasında ince bir çizgi mevcuttu. İngiliz Elçisi Lord Ponsonby'nin Churchill Olayı'nı bahane ederek Hariciye Nazırı Mehmed Akif Paşa'yı 1836 yılında görevden aldırmasıyla bu ince çizgi geçilmiş oldu.¹ İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletlerinin Osmanlı yönetimi üzerindeki baskıları, Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimlere eşitlik vaat edilmesi ardından her geçen gün arttı. Bu süreçte İngiltere'nin koruma politikası giderek Osmanlı Devleti'nin iç yönetimine müdahaleye, Protestanlığı yayma ve Yahudilerin Osmanlı topraklarına özellikle de Filistin'e yerleştirilmesi çalışmalarına doğru evrilmeye başlayacaktı.

İngiltere'nin dış politikadaki önceliği Doğu'da statükonun korunmasıydı. Mehmed Ali Paşa, Suriye'yi kontrol altına aldığı Filistin bölgesi de yönetimine girdi. Yakın Doğu'da özellikle Suriye ve Lübnan'da Fransa Katolik Marunilerin, Rusya ise Ortodoksların hamiliğini yapıyordu.² İngiliz hükümeti, bir süredir Doğu Akdeniz'de Fransa ile girdiği nüfuz mücadelesinde destekleyebileceği bir gruba ihtiyaç duyuyordu. Bu çerçevede İngiliz temsilcilikleri Yahudi, Dürzi ve Samiriyeli gibi baskı altındaki tüm toplulukları himayesine almak için girişimlerde bulunmaya başladı. Ayrıca bölgede bir süredir faaliyet gösteren Protestan misyonerlerin çabalarıyla bu grupların Protestanlaştırılması için çalışmalar yürütüldü.³

İngiliz, Amerikan, Alman Protestan misyonerler dışında İngiliz konsoloslukları da bu süreçte etkin bir şekilde kullanıldı. Kudüs'te bir konsolosluk açılması bu yönde atılmış adımlardan biriydi. Ardından bölgede Protestan kilisesinin kurulması için Babıâli'ye yoğun bir baskı uygulandı. Ancak yeni kilise inşası Osmanlı hukukuna göre yasak olduğundan, bunun için gerekli izni almak İngilizler için umduklarından çok daha zor olacaktı.

Bu makalede, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni koruma politikası yürüttüğü bir dönemde gayrimüslimlerin haklarını koruma bahanesiyle Osmanlı içişlerine müdahale edip etmediği tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca İngiliz elçiliklerinin ve konsolosluklarının birer Protestan misyoner

¹ *Takvim-i Vekayi*, no. 130, 22 Haziran 1836; *The Times*, no. 16162, 22 Temmuz 1836; Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi: Diplomasi ve Reform (1833–1841)*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), s. 93, 151-153.

² Salahi R. Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma (Protégé) Sistemi ve Kötüye Kullanışı", *Belleten*, C. 55, S. 213, (1991), s. 361.

³ Mohameden Ould-Mey, "The Non Jewish Origin of Zionizm", *International Journal of Humanities*, S. 1, 2005, s. 600; Isaiah Friedman, "Lord Palmerston and Protection of Jews in Palestine 1839-1851", *Jewish Social Studies*, C. 30, S. 1, 1968, s. 25; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789–1856)*, C. V, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 211; Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu*, çev. İdil Eser, YKY, İstanbul 2001, s. 126.

teşkilatı gibi kullanılıp kullanılmadığı ve Protestanlığın Osmanlı Devleti'nde yayılma sürecinde İngiliz temsilciliklerinin oynadığı rol araştırılacaktır. Yahudilerin Osmanlı topraklarına, özellikle Filistin'e, yerleştirilme projesinin Siyonizm'in temellerinin atılmasına nasıl katkıda bulunduğu ve 20. yüzyılda İsrail Devleti'nin ortaya çıkışını hazırlayıp hazırlamadığı sorgulanacaktır.

Bu çerçevede bu çalışmada, İngiltere'nin Yakın Doğu özelinde Osmanlı Devleti'nde Protestanlığı yayma, Protestanları ayrı bir millet olarak kabul ettirme, Kudüs'te İngiliz konsolosluğu ve Protestan kilisesi açma süreci yanı sıra Yahudileri Filistin'de iskân projesi açıklanacaktır. İngiliz elçilerinin bu konularda ilerleme sağlamak için Osmanlı yönetimine yaptığı baskılar ve gayrimüslimlerin koruması için almayı başardığı tavizler hakkında bilgi verilecektir. Araştırmada ağırlıklı olarak İngiliz özel ve resmi arşivlerinde yer alan belgelerden ve Osmanlı arşiv belgelerinden faydalanılmıştır. Ayrıca yerli ve yabancı literatürde konuyla ilgili mevcut kitaplar, makaleler ve gazeteler kullanılmıştır.

1. Kudüs'te İngiliz Konsolosluğu Açılması ve Gayrimüslimlerin Korunması

18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de birçok misyoner cemiyeti kuruldu. Yakın Doğu'da İngiliz etkisinin artırılmasına ihtiyaç duyulduğu bir dönemde bu misyoner örgütler, İngiliz dış politikasının yürütülmesinin araçlarından biri hâline geldi.⁴ Özellikle London Jews Society (London Society for Promoting Christianity Amongst the Jews) ve The Church Missionary Society gibi cemiyetler Kudüs, Beyrut, Şam gibi yerlerde faaliyet gösteriyorlardı. London Jews Society, Melchior Tschoudry adlı papazı Filistin bölgesine ön inceleme için 1820 yılında gönderdi. Ardından Joseph Wolff adlı misyoner, daha geniş çaplı bir araştırma için görevlendirildi. Wolff'un öncelikli amacı bölgedeki Yahudilerin Protestanlaştırılmasıydı. İngiliz misyonerler, bölge Mehmed Ali Paşa'nın kontrolüne geçtikten sonra tam bir serbestlik içinde çalışma imkânı buldular. İngiltere'nin desteğini kazanmak isteyen Mısır valisinin yönetiminde (1832–1841) bu faaliyetler artış gösterdi. Ancak misyonerler, Filistin'deki çalışmalarının yürütülmesinde kendilerine bir taban oluşturacak ve korunmalarını temin edebilecek diplomatik bir temsilciliğe ihtiyaç duyuyorlardı. Protestan cemiyetleri konsolosluk dışında Kudüs'te bir Protestan kilisesinin açılmasını da talep ediyorlardı. 1809 yılında kurulan London Jews Society gibi cemiyetler, bu konuda İngiliz hükümeti, özellikle Palmerston nezdinde girişimlerde bulundular. Palmerston, Kudüs'te konsolosluk açılması çalışmalarını başlattığında amacı Rusya'nın baskısı ve nüfuzuna karşı direnci arttırmak ve İngiliz çıkarlarını korumak için Osmanlı topraklarındaki konsolosluk ağını genişletmekti.⁵

Kudüs'te İngiliz konsolosluğu açılması fikrini ilk ortaya atanlardan biri Şam Başkonsolosu John William Perry Farren'di. Farren, bu konuda İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na talepte bulundu. Ancak İskenderiye'deki İngiliz Konsolosu Albay Campbell bu hususta olumsuz görüş bildirince bu konuda herhangi bir girişimde bulunulmadı. Bununla birlikte Palmerston, meseleyi tamamen rafa kaldırmış değildi. Sadece doğru zamanı bekliyordu. 1837 yılında gelindiğinde Palmerston, Kudüs'te bir konsolosluk açılması için Babîâli ve Mısır valisi nezdinde girişimler yaptı. Bu çerçevede

⁴ Bu dönemde Filistin'de, 18 ayrı yerleşim yerinde 25'e yakın Protestan misyoner cemiyeti faaliyet halindeydi. Celal Öney, "19. Yüzyılın İkinci Yarısından Günümüze, Lübnan ve Filistin Üçgeninde Protestan Misyonların Nüfuz Mücadelesi", (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, 2016), s. 151-161.

⁵ Şit Tufan Buzpınar, "Suriye ve Filistin'de Avrupa Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: (İngiliz Misyonerleri 19. Yüzyıl)", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 10, (2003), s. 109-112; A. L. Tibawi, *British Interest in Palestine: A Study of Religious and Educational Enterprise*, (Oxford: Oxford University Press, 1961), s. 7 vd.

İskenderiye Konsolosu Patrick Campbell, Mehmed Ali Paşa'dan Kudüs'te bir konsolosluk açılması için talepte bulundu. Mısır valisi Campbell'e, kendisinin bu hususta yetkisinin olmadığını öncelikle padişah'tan izin alınması gerektiğini ifade etti. Bunun üzerine Palmerston, İngiliz elçisinden konsolosluk için Babiâli'ye başvurmasını, İngiliz seyyahların Kudüs gibi önemli bir yerde konsolosluğun bulunmamasından yakındıklarını bildirmesini istedi.⁶ Ponsonby, bu sırada Kudüs'te konsolosluk açılması yanı sıra Protestan kilisesi inşası için de taleplerde bulunuyordu. Ancak bir süre sonra Babiâli kilise isteğini resmi olarak geri çevirdi.⁷ Protestan kilisesi açılmasıyla ilgili isteklerine de olumlu yanıt alamayan Palmerston, en azından konsolosluk konusunda taleplerinin kabulü için Osmanlı yönetimine "*baskı yapılmasını*" istedi. İngiliz hükümeti, imtiyaz anlaşmalarında konsolosluk açma hakkı verildiği için, bu konuda olumsuz yanıt alınmasını ihtimal dâhilinde görmüyordu. Bu yüzden iznin verilmesinden önce bile konsolosluğa kimin atanacağı belirlenmiş durumdaydı.⁸

O tarihte Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, İngiliz elçiliği ile Baltalimanı Ticaret Anlaşması görüşmelerini sürdürüyordu.⁹ II. Mahmud, Mısır valisine karşı İngiltere'nin fiili yardımını sağlamak için çalışıyordu ve İngilizleri ittifaka razı edebilmek için her türlü fedakârlığa hazırды. Böyle bir ortamda Ponsonby, konsolosluk açılmasıyla ilgili istekleri kabul edilmezse memnuniyetsizliklerini bildireceklerini açıkladı. Bunun üzerine Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa, padişaha sunduğu arzda "*icab-ı hal ve vakte göre*" isteğin olumlu karşılanmasının gerekli olduğunu belirtti. Böylece Kudüs'te konsolosluğu talebi kabul edildi. Bu temsilcilik, Kudüs'teki açılacak ilk Avrupa konsolosluğu özelliği taşıyacaktı. Bir hafta sonra konsolosluğa William Tanner Young'ın (1838-1845) konsolos yardımcısı rütbesiyle tayini uygun bulundu.¹⁰ Palmerston, haberi büyük bir sevinçle karşıladı. "*bu meselenin İngiliz hükümeti için gerçekten önemli olduğunu*" yardımlarından dolayı Mustafa Reşid Paşa'ya teşekkür edilmesini istedi.¹¹ Ardından İngiltere'nin Kudüs konsolosluğuna tayin edilen Young'a nasıl çalışması gerektiğiyle ilgili bir talimat gönderildi ve derhal göreve başlaması istendi. Onun öncelikli görevlerinden biri bölgedeki Yahudileri korumak olacaktı. Young

⁶ TNA (The National Archives), FO (Foreign Office), 195/140, no. 114, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 11 Kasım 183; M. Vereté, "Why Was a British Consulate Established in Jerusalem", *The English Historical Review*, C. 85, S. 335, (1970), s. 319 vd.; Faruk Taşkın, "Filistin'deki Britanya Gölgesi (1838-1918): Yahudi Devletine Giden Süreçte İngiliz Politikası", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, C. 11, S. Ek, (2020), s. 78. Farren'den önce Dr. George Dalton Kudüs'te konsolosluk açılması için 1825 yılında bir teşebbüste bulunmuştur. Yaron Perry, *British Mission to the Jews in Nineteenth Century Palestine*, Frank (London: Cass Publishers, 2003), s. 29.

⁷ TNA, FO, 78/307, no. 324, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Aralık 1837; TNA, FO, 78/327, no. 327, 06 Aralık 1837.

⁸ TNA, FO, 195/147, no. 112, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Haziran 1838; TNA, FO, 78/311, no. 118, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Mayıs 1838.

⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 205; Dönmez, *age.*, s. 211 vd.; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1974), s. 106-107.

¹⁰ TNA, FO, 78/331, no. 155, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Haziran 1838; TNA, FO, 78/331, no. 162, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Haziran 1838; BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), Hatt-ı Hümayun (HAT), no. 46379. A, 15 Haziran 1838; Perry, *age.*, s. 29; Vereté, *agm.*, s. 316; Arnold Blumberg, *A Wiew from Jasusalem 1849-1858: The Consular Diary of James and Elizabeth Anne Finn*, (London: Fairleigh Dickinson University Press, 1980), s. 20.

¹¹ TNA, FO, 195/147, no. 157, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 26 Temmuz 1838.

ilk iş olarak, Kudüs'te bir konsolosluk binası inşası için çalışmalar başlattı.¹² Bu sırada Kudüs kadısına, İngiliz konsolosun çalışmalarının engellenmemesi için bir hüküm gönderildi.¹³

Palmerston, Kudüs'te bir konsolosluk açılması fikrini benimsediği sırada bu düşüncenin Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesiyle ilgili herhangi bir bağlantısı yoktu. Amacı, Osmanlı topraklarındaki İngiliz konsolosluk ağını genişleterek özellikle Rusya'ya karşı İngiliz çıkarlarını korumaktı. Ancak Konsolos Young, henüz yolculuğa çıkmadan önce Kudüs'teki Yahudilerle iyi ilişkileri geliştirmenin önemiyle ilgili dışişleri bakanına bir yazı iletti. Bunun üzerine Palmerston, Young'tan Filistin'deki Yahudilerin durumunu araştırmasını istedi. Young'ın tespitine göre bölgedeki Yahudilerin sayısı 10 bin kadardı. Çoğu fakir ve Avrupa'daki akrabalarına bağımlı insanlardı. Bundan sonraki günlerde Young, Yahudilerle dostluk ilişkilerinin güçlendirilmesi ve korunması gibi konularda merkeze yazılar göndermeye başladı. Ancak Campbell konsolosların sadece Avrupa devletleri vatandaşlarını koruma hakkı olduğunu, imtiyazlara göre Osmanlı tebaasından birini korumaya kalkması halinde Osmanlı yönetimiyle sorun yaşayabileceği konusunda onu uyardı. Uyarıları dikkate almayan Young, kutsal toprakların sahiplerinin korunması gerektiğini savunuyor, attığı adımlarla bölge Yahudilerinin takdirini topluyordu. Buna rağmen onun tüm Yahudileri korumak konusundaki ısrarı Campbell'le arasında anlaşmazlığa sebep oldu. Çünkü Campbell'e göre, İngiltere ile Yahudiler arasında Fransa ve Katolikler ya da Rusya ile Ortodokslar arasındaki gibi bir bağlantı yoktu. Bunun üzerine İskenderiye konsolosluğuna 1839 yılında Hodge tayin edildi. Dışişleri Bakanlığı tarafından Hodge'a Young'ı desteklemesi talimatı verildi.¹⁴ Böylece Campbell'in engellemeleri ortadan kaldırıldı. Bütün bu gelişmeler, Kudüs'te açılan İngiliz konsolosluğun, rutin konsolosluk faaliyetlerinden çok Protestanlığın yayılmasıyla ve Yahudilerin korunmasıyla ilgili bir amacının olduğunu göstermekteydi.

1840 yılının ilk aylarına gelindiğinde Nizip Savaşı ile Mısır valisine karşı alınan yenilginin ardından II. Mahmud vefat etmiş ve Abdülmecid (1 Temmuz 1839) tahta geçmişti. O sırada Rodos'ta ayın için bir Rum çocuğun kaçırılması (17 Şubat) ve öldürülmesi iddiaları sonucu Yahudilere karşı gelişen bir takım olaylar ve bu cinayetten sorumlu tutulan 13 Yahudi'nin tutuklanması meselesi gündemdeydi. Londra'daki Yahudi topluluğu, Banker Rothschild'in Akrabası Sir Moses Montefiero başkanlığında Palmerston'u ziyaret ederek bu konuda gerekenlerin yapılmasını (30 Nisan) istedi. Palmerston, İngiliz elçisi ve konsoloslarına her türlü tedbirin alınması ve araştırma için bir heyetle gelecek olan Montefiero'ya yardımcı olmalarını talep etti. Ardından Osmanlı topraklarında görev yapan tüm konsoloslara Osmanlı Yahudilerinin dinî özgürlüklerinin, can ve mal emniyetlerinin korunmasında azami gayret gösterilmesi talimatını verdi. Ponsonby, İngiliz halkı ve hükümetinin bu konuda ciddi üzüntü içinde olduğunu, gerekli önlemlerin alınması ve zarar görenlere tazminat ödenmesi gerektiğini Babiâli'ye ve Mehmed Ali Paşa'ya iletti.¹⁵ Bu

¹² TNA, FO, 195/148, no. 186, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 22 Eylül 1838; TNA, FO, 195/162, no. 75, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 20 Mayıs 1840.

¹³ BOA, *Cevdet Hariciye (C. HR)*, no. 170/8466, 22 Temmuz 1838.

¹⁴ F. Stanley Rodkey, "Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830-41", *The Journal of Modern History*, Part 2, 1839-1841, S. 2, No. 2, s. 214; Friedman, *agm.*, s. 24-26; Mehmet Kaya, "XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başlarında Büyük Güçlerin Etkisinde Kudüs Sancağı (1850-1914)", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 33, (2013), s. 151; Buzpınar, *agm.*, s. 112; Ould-Mey, *agm.*, s. 600.

¹⁵ TNA, FO, 195/162, no. 62, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 05 Mayıs 1840; TNA, FO, 195/162, no. 77, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Mayıs 1840; TNA, FO, 195/162, no. 80, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 30 Mayıs 1840; BOA, *İrade*

sırada İngiliz elçiliğine ulaşan istihbaratlara göre Rodos'taki Fransız ve Avusturya konsolosları Yahudilere kötü davranmaktaydı. İngiliz elçisi bu durumu Londra'ya bildirdi.¹⁶ Tutuklanan Yahudilerden Eliakim Stamboli, suçunu itiraf etti. Ancak onun işkence altında suçlamaları kabul ettiğine dair Ponsonby'ye ulaşan bilgiler vardı. Elçi, Babîâli'den Yahudilerden herhangi birine işkence yapıp yapılmadığının kesin olarak tespit edilmesini istedi.¹⁷ Bu olaylar aslında Yahudilere karşı uzun zamandır devam eden kan iftirası olaylarındandı.

Aynı günlerde Şam Olayı olarak nitelendirilen Rodos'takine benzer bir gelişme daha yaşandı. Şam'da Sardunyalı Katolik Rahip Padre Tommaso ve hizmetçisi (5 Şubat) ortadan kayboldu. Yahudi bir berber onları öldürmekle suçlandı ve işkence gördü. Rahibin arkadaşları bu iki kişinin Yahudilerce ayinde kullanılmak için kaçırıldığını iddia etti. Fransız konsolosu Ratti Memto'nun da devreye girmesiyle Şam valisi Yahudi ileri gelenlerini tutuklatarak işkence etti. Yahudi cemaati liderlerinden Joseph Laniado sorguda öldü. Bu olaylar, İngiliz hükümetini harekete geçirdi. Yaşananlar İngiliz Parlamentosu'nda protesto edildi. Palmerston, Şam'daki Yahudilere karşı yapılanların sonuçları olacağı konusunda Mısır valisini uyardı. İskenderiye'deki Avrupa konsolosları Mehmed Ali Paşa'ya tutukluların serbest bırakılması için ortak nota verdiler. Bir süre sonra Montefiero'nun da içinde bulunduğu heyet Şam ve Rodos'taki olayları araştırmak için İskenderiye'ye ulaştı. Montefiero, Mısır valisiyle (6 Ağustos) görüşükten sonra heyetle birlikte inceleme için Şam'a gitti.¹⁸ Çok geçmeden bu olayları araştırmak için Babîâli de bir araştırma komisyonu oluşturdu. Komisyonun incelemeleri sonucu, Rum çocuğun öldürülmesi ilgili tutuklanan Yahudilerin suçsuz olduğuna karar verildi ve olaydaki ihmali ve masum insanlara karşı kötü davranışları sebebiyle Rodos Valisi Yusuf Paşa görevden alındı. İngiliz elçisi bunu, "*Babîâli'nin adalet ve insan haklarına göre hareket etmeye başlamasını bir işareti*" olarak değerlendirdi.¹⁹

Bu sırada Suriye, Avrupa devletlerinin düzenlediği bir operasyonla (Eylül 1840) Mehmed Ali Paşa'dan geri alındı.²⁰ Abdülmecid bölgeye incelemeler için gönderilen Montefiore ve diğerlerini huzuruna kabul etti ve heyete, Şam'daki rahibin Yahudilerce ayin için kaçırılıp öldürüldüğü haberlerinin doğru olmadığını ifade etti. Buna karşın heyetin çalışmaları ve İngiliz hükümetinin baskısı sonuç verdi. Montefiero, Mustafa Reşid Paşa ile bir toplantı yaptı ve Yahudilerin

Dâhiliye (İ. DH), no. 1185, 06 Kasım 1840; Friedman, *agm.*, s. 27; Lucien Wolf, *Sir Moses Montefiore: A Centennial Biography*, (New York: Happer&Brothers, 1885), s. 86-87.

¹⁶ TNA, *FO*, 78/394, Ponsonby'den Palmerston'a, 27 Mayıs 1840.

¹⁷ TNA, *FO*, 78/394, no. 118, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Haziran 1840; TNA, *FO*, 78/394, no. 124, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Haziran 1840; TNA, *FO*, 78/395, no. 145, Ponsonby'den Palmerston'a, 15 Temmuz 1840.

¹⁸ Eva Groepler, *İslâm ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, çev. Süheyla Kaya, (İstanbul: Belge Yayınları, 1999), s. 39-40; Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev. Belgin Çınar, Akılçelen Kitaplar Yayınları, Ankara 2018, s. 240-241; Wolf, *age.*, s. 87-90; Blumberg, *age.*, 36; Rodkey, *agm.*, s. 214; Ould-Mey, *agm.*, s. 601; Jonathan Frankel, "Ritual Murder in the Modern Area: Damascus Affair of 1840", *Jewish Social Studies*, S. 3, No. 2, (1997), s. 1 vd. Osmanlı Devleti'nde yaşanan kan iftirası olaylarıyla ilgili bk. Groepler, *age.*, s. 41.

¹⁹ "A signal proof of the justice and humanity with which the Sublime Porte acts." TNA, *FO*, 78/395, no. 149, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Temmuz 1840.

²⁰ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî tarihi (1789-1914)*, (Ankara: TTK Yayınları, 1997), s. 214 ; Anderson, *age.*, s. 120-121; Harold Temperley, *England and the Near East, The Crimea*, (New York: Longmans, Green and Co., 1936), s. 127-129.

korunmasıyla ilgili isteklerini içeren bir taslak metin verdi. Ardından Yahudilerin baskıya ve haksızlığa uğramasına izin verilmeyeceğine dair bir ferman (11 Kasım 1840) yayınlandı.²¹

İngiltere, Mısır meselesinin çözülmesinde oynadığı rolden sonra padişaha iade edilen yerler üzerinde özellikle buradaki gayrimüslimlerin hakları ve yönetim biçimi konusunda daha fazla söz sahibi olması gerektiğini düşünmeye başladı. Kraliçe Viktorya, Abdülmecid'in, Mısır meselesiyle ilgili İngiltere'nin yardımlarından dolayı teşekkürlerini içeren name-i hümayuna karşılık olarak yazdığı mektuplarında, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne verdikleri önemi vurguladı. Gayrimüslimlerin korunmasını talep eden diğer bir mektupta ise “*Hristiyan Avrupa devletlerin yardımından sonra sultanın Hristiyan tebaasını koruyacağını umduklarını*” bildirdi.²²

Bu sırada Suriye operasyonunda Osmanlı kuvvetlerinin başına getirilen ve Suriye'nin yönetimi verilen İzzet Mehmed Paşa'nın halka zulmettiği yönünde Londra'ya bilgiler geliyordu. Ponsonby onun görevden alınması için Babıâli'ye talepte bulundu. Palmerston da bu konuda İngiliz elçisini destekliyordu. Ardından İzzet Mehmed Paşa görevden alındı.²³ Çok geçmeden İngiliz elçisi bu kez Şam Valisi Mehmed Necib Paşa'nın görevden alınmasını istedi. Onun gayrimüslimlere yönelik eski kısıtlayıcı ve ayrımcı uygulamaları devam ettirmesi sebebiyle Osmanlı'ya karşı bölgede bir isyanın çıkabileceği uyarısını yaptı. Palmerston da Osmanlı Elçisi Mehmed Şekib Efendi'ye aynı yönde taleplerini bildirerek bununla ilgili bir nota verdi. Hariciye Nazırı Sadık Rıfat Paşa ise Mehmed Necib Paşa'nın uyarıldığını eğer problem devam ederse görevden alınacağını ifade etti.²⁴

Kısa süre sonra Palmerston, Osmanlı elçisine Suriye'deki Hristiyanlara iyi davranılmasına yönelik yeni bir nota verdi. Buna göre İngiltere artık, “*Hristiyanların baskıdan uzak*” yaşamasını istiyordu. Yazıda, Suriye'yi Avrupa devletlerinin geri aldığı unutulmaması gerektiği, İngiltere'nin Hristiyan bir devlet olduğu ve gayrimüslimlere daha iyi davranılmasını bekledikleri vurgulandı. Ayrıca Mısır valisinin Suriye yönetimini uygun olmayan kişilere bıraktığı, artık bu tarz yöneticilerin göreve getirilmemesini istedikleri, aksi takdirde yeniden isyan çıkabileceği, böyle bir durumda yeniden yardım etmeyecekleri vurgulandı.²⁵ Bundan kısa süre sonra Palmerston, Beyrut müftüsünün mahkemelerde Hristiyanların delillerini geçerli saymadığını bunun kabul edilemez olduğunu Osmanlı elçisine bildirdi. Uyarılarına rağmen “*Sultanın Hristiyan tebaasını dinî bağnazlıktan, fanatizmden ve Türklerin Hristiyan tebaasına baskı yapma konusunda siyasi ayrıcalığa sahip olduğu yönündeki eskimiş düşünceden kaynaklanan kötü yönetimden korumak için etkili önlemler alamadığı*”nı gördüklerini, bunun hoş karşılanmayacağını Babıâli'ye iletmesini

²¹ BOA, *İrade Mesalih-i Mühime (İ. MSM)*, no. 35/1005, 26 Ekim 1840; Salâhi R. Sonyel, *Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire*, (Ankara: TTK Yayınları, 1993), s. 225; Lewis, *age.*, s. 241; Groepler, *age.*, s. 39-40; Wolf, *age.*, s. 95-96.

²² TNA, *FO*, 195/182, no. 130, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 26 Mayıs 1841.

²³ Durham University Library, Papers of John Viscount Ponsonby (*GB-0033-GRE-E*), no. 481/10/38-39, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 14 Kasım 1840. İzzet Mehmed Paşa, Suriye operasyonunda yaralandığı için görevini sürdürememiştir. Suriye'deki görevinden alınarak Edirne valiliğine getirilmiştir. Cevdet Küçük, “İzzet Mehmed Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, (İstanbul 2001), s. 559.

²⁴ TNA, *FO*, 78/434, no. 191, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Haziran 1841; TNA, *FO*, 195/183, no. 163; TNA, *FO*, 78/436, no. 240, Ponsonby'den Palmerston'a, 18 Temmuz 1841; TNA, *FO*, 195/183, no. 168, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 18 Temmuz 1841; TNA, *FO*, 195/183, no. 191, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 20 Temmuz 1841; Rodkey, *agm.*, s. 210.

²⁵ TNA, *FO*, 195/182, no. 156, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 16 Haziran 1841.

istediklerini ifade etti.²⁶ Böylece kraliçeden sonra dışişleri bakanının söz konusu uyarılarında, Osmanlı yönetimine geri aldığı toprakları nasıl elde ettiğini unutmaması gerektiği uyarısı yapılıyor ve buraların idaresinde artık başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin de söz sahibi olacağı ima ediliyordu.

Bölgede yeni bir isyanın patlak verebileceği yönündeki dışişleri bakanının uyarılarından sonra, Emir Beşir'in görevden alınarak Emir Kasım'ın, ardından da Macar Ömer Paşa'nın yönetime getirilmesiyle başlayan olaylar kısa sürede Lübnan'da Dürzi-Maruni çatışmasına (Ekim 1841) döndü. Marunilerin koruyucusu sıfatıyla Fransa, olaya müdahale etti. İngiltere de Hristiyanların öldürüldüğü gerekçesiyle meseleye dâhil oldu. Bu süreçte İngiltere'nin Dürzileri himayesine alma çalışmaları ve Dürzi liderlerinin cezalandırılmaması için Babıâli'ye yaptığı müdahaleler, Dürzilerin Osmanlı otoritesine olan bağılıklarını zayıflattı. Bu süreçte İngiltere'nin himayesine girmek isteyen Dürzilerde Protestanlığa geçişler hızlandı. Neticede 1846 yılında ortaya çıkarılan Lübnan Nizamnamesi ile sorun geçici de olsa çözülebildi.²⁷ Bununla birlikte bölge Avrupa'dan göç edecek Yahudi ya da Hristiyanlar için her zamankinden daha güvensiz hâle geldi.

1846 yılında James Finn (1846-1863), Prusya Elçisi Bunsen ve Lord Ashley'in iltimasıyla Young'ın yerine Kudüs konsolosluğuna tayin edildi. O, 1841 yılından beri London Jews Society üyesiydi. Konsolosluğa atanmadan önce Yahudilerle ilgili makale ve kitaplar yazmıştı. Onun göreve başladığı sırada Filistin'deki Yahudiler yoksul kişilerdi ve iş bulmaları çok zordu. Finn'in döneminde Filistin'e Yahudi göçünün sağlanması, bölgede yaşayan fakir Yahudilerin tarım, ticaret gibi usullerle zenginleştirilmesi gibi çalışmalar yürütüldü. Finn, Filistin, Suriye, Lübnan çevresinde seyahatlere çıktı. O, resmi olarak bunu inkâr etse de, Protestanlığın yayılması için çaba gösterdi. Rutin konsolosluk faaliyetleri yanı sıra istihbarata yönelik çalışmalar yürüttü. Rus ve Avusturyalı Yahudileri İngiliz koruması altına aldı. Onun konsolosluğu sırasında Montefiore birçok kez Kudüs'e geldi ve birlikte Yahudilerin korunmasıyla ilgili çalışmalar yaptılar.²⁸ Ayrıca Montefiore, Kırım Savaşı'nın devam ettiği sırada fakir Yahudiler için hastane gibi yerler yaptırmak için Kudüs'te arazi satın alma konusunda İstanbul'da girişimlerde bulundu. Abdülmecid, İngiltere'nin Kırım Savaşı'ndaki yardımlarını gözönünde bulundurarak bu isteği olumlu karşıladı. Ancak verilen izne göre satın alınacak araziler sadece Kudüs'te yerleşik Yahudiler için kullanılacaktı.²⁹ Daha sonraki günlerde Montefiore, Kudüs ve çevresindeki Yahudilerin durumuyla ve sorunların çözümü için

²⁶ TNA, *FO*, 195/183, no. 194, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 09 Ağustos 1841; TNA, *FO*, 195/183, no. 195, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 09 Ağustos 1841; Rodkey, *agm.*, s. 210.

²⁷ A. Haluk Ülman, "1840-1845 Arasında Suriye Ya Da Lübnan'ın Durumu ve Milletlerarası Politika", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 18, S. 3, 1963, s. 252 vd.; Karal, *age.*, s. 210-212. İngiltere'nin Dürzileri kışkırtması sonucu 1860 yılında çatışmalar yeniden başlamıştır. Armaoğlu, *age.*, s. 265-267.

²⁸ Beth-Zion Lask Abrahams, "James Finn: Her Britannic Majesty's Consul at Jarusalem between 1846 and 1863", *Transactions & Miscellanies (Jewish Historical Society of England)*, S. 27, (1978-1980), s. 41 vd.; Blumberg, *age.*, s. 26-42; Kocabaşoğlu, *age.*, s. 62; <http://ukinjerusalem.fco.gov.uk/en/about-us/consulate-general/consulate-general-history> (erişim: 24.11.2003).

²⁹ BOA, *Hariciye Tercüme Odası (HR. TO)*, no. 420/29, 26 Haziran 1855; BOA, *İrade Hariciye (İ. HR)*, no. 121/6042, 01 Temmuz 1855; BOA, *Divan Kalemî Muhimme Defteri Defteri (A.DVN.MHM)*, no. 14/63, 15 Temmuz 1855; Ömer Tellioglu, "Filistin'e Musevi Göçü (1880-1914)", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014), s. 41; Perry, *age.*, s. 107; İlhan Satış, "Tanzimat Döneminde Kudüs ve Çevresinde Avrupalı Devletlerin Nüfuz Mücadelesinden Bir Kesit: Hristiyan Cemaatlerin İmar Faaliyetleri", *OTAM*, S. 34, (2013), s. 196.

gerekli tedbirlerin alınmasıyla ilgili Babîâli'ye bir yazı sundu.³⁰ Abdülmecid, Montefiore'e 1857 yılında Mecidiye Nişanı verdi.³¹

2. Protestanlığın Yayılması ve Kudüs'te Protestan Kilisesi Açılması

Danimarkalı Protestan Misyoner John Nicolayson, London Jews Society üyesiydi. Nicolayson, 1826 yılında Kudüs'e giderek burada Protestanlaştırabildiği Yahudilerden küçük bir grup oluşturdu. Ardından 1836 yılında Londra'da çalışmalar yaptı. Kudüs'te bir Protestan kilisesi açılması için London Jews Society ve İngiliz Kilisesi aracılığıyla İngiliz hükümeti nezdinde girişimlerde bulundu. Ayrıca Parlamento Üyesi Thomas Baring, Osmanlı Devleti veya Mısır valisinden bu konuda izin alınmasını dışişleri bakanından talep etti.³²

Bu ve benzeri istekleri değerlendiren Palmerston, İskenderiye Konsolosu Campbell'e, bölgede bir Protestan kilisesi açılması ve Suriye ve çevresinde görev yapan İngiliz misyonerleri koruması için Mısır valisinden izin alınmasına yönelik bir talimat (Mart 1837) gönderdi. Dışişleri bakanı, Mısır valisi izin verir de Babîâli buna karşı çıkarsa, İngiliz hükümetinin bu hareketi Babîâli'nin kilise karıştırlarının sözünü dinlemesi olarak algılayacağını ifade etmesini Ponsonby'ye bildirdi.³³ Mehmed Ali Paşa konuya olumlu yaklaştı. Campbell'e öncelikle İngiliz elçisinin Babîâli'ye başvurması ve padişah'tan izin alınması gerektiğini söyledi.³⁴

Bu tarihlerde belgelerde, bir piskoposluk değil Protestan kilisesi ya da şapel yani küçük kilise ifadeleri kullanılmaktaydı. İngiliz Elçiliği Tercümanı Pisani bu husustaki talebi Mülkiye Nazırı Mehmed Pertev Paşa'ya iletti. Mülkiye nazırı, mevcut kiliselerin tamirine izin verebileceklerini; ancak yenisinin inşasının Osmanlı kanunlarına göre mümkün olmadığını ifade etti. İngiliz elçisi, dışişleri bakanına konuyla ilgili gönderdiği yazısında İslâm'ın yeni kilise inşasına izin vermediğini, bununla birlikte kiliselerin tamirinin mümkün olduğunu açıkladı. Ayrıca Osmanlı devlet adamlarının, Mehmed Ali Paşa'nın padişahı kilise açılması hususunda kendisine talepte bulunmaya zorlamaya çalıştığına inandığını bildirdi. Bu gelişmeler sonucunda İngiliz elçisi, Protestan kilisesi için izin alınabileceğini ancak bunun için acele edilmemesi gerektiği kanaatine vardı.³⁵ Bir süre sonra ise Babîâli'nin tepkisini görerek Osmanlı yönetimini kilise açılması için ikna etmenin oldukça zor olacağını Londra'ya bildirdi.³⁶ Gerçekten de çok geçmeden Babîâli, Kudüs'te Protestan kilisesi açılmasına yönelik talebi yeni kilise inşasının kanunlara aykırı olduğu gerekçesiyle resmi yazıyla reddetti.³⁷ Ponsonby, talimat üzerine Kudüs'te kilise açılması için yeniden girişimde bulundu. Ancak bir süre sonra bu talep ikinci kez geri çevrildi.³⁸

³⁰ BOA, *HR. TO*, no. 421/47, 29 Kasım 1855.

³¹ BOA, *Hariciye Mektubi Kalemi (HR. MKT)*, no. 199/65, 28 Temmuz 1857.

³² Yousef Hussein Omar, "Britain's Position on Establishing the Protestant Church in Jerusalem (1841–45)", *Jarusalem Quarterly*, S. 94, (2023), s. 72; Perry, *age.*, s. 32-33.

³³ TNA, *FO*, 195/138, no. 11, Palmerston'dan Vaughan'a, 08 Mart 1837; TNA, *FO*, 78/326, 08 Mart 1837; Perry, *age.*, s. 33.

³⁴ TNA, *FO*, 195/139, no. 46, Palmerston'dan Vaughan'a, 25 Haziran 1837.

³⁵ TNA, *FO*, 78/304, no. 159, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Temmuz 1837; TNA, *FO*, 78/304, no. 159, Pisani'den Ponsonby'ye, 28 Temmuz 1837; TNA, *FO*, 78/304, no. 159, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Ağustos 1837.

³⁶ TNA, *FO*, 78/306, no. 265, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Kasım 1837.

³⁷ TNA, *FO*, 78/306, no. 277, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Kasım 1837; Omar, *agm.*, s. 73.

³⁸ TNA, *FO*, 78/307, no. 324, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Aralık 1837; TNA, *FO*, 78/327, no. 327, 06 Aralık 1837.

Buna rağmen misyoner cemiyetler, Kudüs'te bir Protestan kilisesi açılması için İngiliz hükümetine yaptıkları baskıyı her geçen gün arttırdı.³⁹ Mehmed Ali Paşa'ya karşı İngiltere'nin öncülüğünde başlatılan operasyon 1841 yılı başında sona erdi. Bu sırada London Jews Society üyeleri dışişleri bakanını ziyaret etti ve Protestan kilisesi açılması taleplerini yineledi. Palmerston, bu isteklerin İngiliz halkının Mısır meselesindeki son fedakârlığının ardından kabul edileceğini umduğunun Babıâli'ye bildirilmesini istedi.⁴⁰ Buna karşın Ponsonby'nin gönderdiği raporlar, Kudüs'te kilise açılması talebinin kabulünün çok zor olduğunu gösteriyordu. İngiliz elçisi, Londra'da bir cami yapılmasının İngiliz kanunlarına göre mümkünken, Osmanlı topraklarında yeni bir kilise inşasının padişahın bile zor kabul ettirebileceği kanunlara aykırı bir durum olduğunu dışişleri bakanına gönderdiği raporda izah etti.⁴¹

Bir süre sonra Prusya Kralı IV. Frederick William, İngiliz hükümetine Kudüs'te Protestan kilisesi açılması meselesi için Babıâli'ye ortak baskı yapmayı teklif etti. Bu konu için Baron Christian Bunsen'ı Londra'ya (Temmuz 1841) gönderildi. Bunsen, Ashley ile görüştü. Ardından dışişleri bakanı ve kraliçe ile görüşmeler yaptı. Görevi bırakmak üzere olan Palmerston bu fikre sıcak baktı. Bakanlıktan ayrılmadan hemen önce projeye onay verdi. Buna göre ilk planda Protestanların bölgede özgürce toprak almaları için yasal düzenleme yapılmasını sağlayacaklardı.⁴² Palmerston, bunun için gerekirse örtülü ödenekten para verebileceğini gizli ibareli yazıyla İngiliz elçisine bildirdi.⁴³ İngiliz elçisine gönderdiği özel mektubunda ise bu meseleyi Prusya elçisiyle birlikte halletmek için tüm şartları zorlamasını ve gerekirse için 1000 pound gibi bir parayı bu meseleyi “çözmek” için harcayabileceğini bildirdi. Ayrıca Sadık Rıfat Paşa ile görüşürken yanına Tercüman Pisani gibi bu konuyu engellemek isteyebilecek Ortodoksları almaması yönünde İngiliz elçisini uyardı. Prusya elçisine de görüşmelerde yanına Ortodoks ya da Katolik tercüman almaması talimatı verildi. Görüldüğü gibi Palmerston, Protestan kilisesi açılmasıyla ilgili Osmanlı yöneticileri ve uleması dışında bazı Hristiyanların da engel çıkardığını düşünüyordu. Bu konuda kendi en sadık adamlarına bile güveni yoktu. Hatta o sırada Şam başkonsolosluğuna Richard Wood'un getirilmesi düşünüldükçe onun “*bağnaz bir Katolik*” olması sebebiyle bir Protestan olan Albay Hugh Henry Rose bu göreve tayin edildi. Wood'a görev verilmemesinin bir sebebi de Dürzilerin ona güvenmemesiydi. Palmerston, Rusya'nın bölgede yüzyıllardır Ortodoksları, Fransa'nın Marunileri himaye ettiğini, İngiltere'nin ise Dürzileri İngiliz nüfuzunun arttırılması için kullanmaya karar verdiğini, bu yüzden onların düşüncelerinin önemli olduğunu İngiliz elçisine bildirdi.⁴⁴

³⁹ Perry, *age.*, s. 36.

⁴⁰ TNA, FO, 195/180, no. 21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 08 Şubat 1841.

⁴¹ TNA, FO, 78/436, no. 229, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Temmuz 1841.

⁴² TNA, FO, 195/183, no. 187, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 26 Temmuz 1841; Perry, *age.*, s. 56-58; Blumberg, *age.*, s. 24-26; Sybil M. Jack, “No Heavenly Jerusalem: The Anglican Bishopric 1841-83”, *The Journal of Religious History*, S. 19, No. 2, (1995), s. 181-182.

⁴³ TNA, FO, 195/183, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 26 Temmuz 1841.

⁴⁴ GB-0033-GRE-E, no. 481/11/78-79, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 16 Ağustos 1841; GB-0033-GRE-E, no. 481/11/8081, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 26 Ağustos 1841; Rodkey, *agm.*, s. 211. Albay Hugh Henry Rose, Şam konsolosluğuna 20 Ağustos 1841'de tayin edilmiştir. Dürzi-Maruni çatışması sırasında burada önemli çalışmalar yapmıştır. 1841-1848 yılları arasında konsolosluğa devam etmiştir. 1850 yılında İstanbul elçiliği sekreterliğine getirilmiştir. 1856 yılında Osmanlı topraklarında görev yapan 26 İngiliz konsolostan 21'i Protestan'dır. Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları: İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları 1583-1900*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), s. 57, 67; *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and its former territories, from the sixteenth century to about 1860*,

Bundan sonraki günlerde Ponsonby hariciye nazırıyla kilise meselesini yeniden görüştü ve izin alabilmek için tüm şartları zorladı. Fakat Babîâli, kilise açılmasını yeniden reddetti.⁴⁵ 1841 yılı sonunda İstanbul'daki görevi sona eren İngiliz elçisi, Kudüs'te Protestan kilisesi için izin alabilmek için gidişini erteledi. Bu meseleyi çözebileceğini umuyordu. Ancak tüm girişimlerine rağmen bir sonuç alamadı.⁴⁶ Bundan kısa süre önce de Mustafa Reşid Paşa, ticaret kanunu görüşmelerindeki ifadeleri sebebiyle ulemanın tepkisine uğramış ve Ticaret Nazırı Ahmed Fethi Paşa ile birlikte görevden alınmıştı.⁴⁷ Çünkü bu tip dinî konularda ulema ve halkta karşılığını bulan padişahın bile kolaylıkla aşamayacağı taassuba dayalı dinî kurallar vardı.

İngiltere, Mısır valisine karşı düzenledikleri operasyonla Filistin'i de içine alan Suriye'yi padişaha geri iade etmişti. İngiliz hükümeti, kilise açılması gibi basit isteklerinin reddedilmesini kabul edemiyor, bu işe Rusya ve Fransa'nın engel olduğuna inanıyordu. Abdülmecid ise bu mesele yüzünden ikili ilişkilerin bozulmasını istemiyordu. Bu yüzden İngiliz elçisine yeni kilise inşasına şimdilik izin veremeyeceğini; fakat var olan eski kilise binalarının kullanılmasına engel olmayacağını söyledi. Böylece Nicolayson'un Kudüs'te bu yönde faaliyet yürütebilmesi için açık bir kapı bırakılmış oldu. İngiltere ve Prusya, Abdülmecid'in bu ifadelerinden sonra, 1841 yılının son aylarında Kudüs'te bir İngiliz-Alman Piskoposluğu'nun kurulması için harekete geçmeye karar verdi. Piskoposluk, kutsal topraklarda Protestan gücünün artırılması ve Yahudilerin Protestanlaştırılması görevlerini üstlenecekti. Piskoposluğa bir Yahudi dönmesi olan London Jews Society Üyesi Michael Solomon Alexander getirildi. Babîâli tarafından bu oldubittiye izin verilmeyeceği bildirilmesine karşın, Alexander kısa süre sonra görevine (Ocak 1842) başladı. Bir ay sonra ise kilise inşası için Kudüs'te çalışmalara girişti.⁴⁸ Ancak onun söz konusu izinsiz çalışmaları kısa süre içinde Osmanlı yönetiminden çok Kudüs'teki diğer mezhepteki Hristiyan ve Yahudileri rahatsız edecekti.

Bu sırada İngiliz elçiliğine daha önce üç kez bu görevde bulunan Lord Stratford Canning getirildi. Canning, vakit kaybetmeden Osmanlı'da reform konusuyla ve gayrimüslim tebaanın haklarının artırılmasıyla ilgili önceki girişimlerine devam etti. Kudüs'te inşasına başlanılan Protestan kilisesi için ferman alınması konusu, 1842-1845 yılları arasında Sadık Rıfat Paşa, İbrahim Sarım Paşa ve Mehmet Şekib Paşa'nın hariciye nazırlıkları dönemlerinde Babîâli ile İngiliz elçisi arasındaki en itilafli konular arasında yer aldı. Londra'da da Osmanlı Elçisi Mehmed Emin Âli Paşa ve Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen arasında bu konu sık sık gündeme geldi. Babîâli, tepkilerden çekindiği için inşaat izni veremedi. Ancak İngiltere ile ilişkileri bozmamak için çalışmalara engel

[http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey\(1581-1860\)-D_Wilson.pdf](http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey(1581-1860)-D_Wilson.pdf)(erişim: 24.11. 2023).

⁴⁵ TNA, *FO*, 78/436, no. 246, Ponsonby'den Palmerston'a, 27 Temmuz 1841; Perry, *age.*, s. 40.

⁴⁶ BOA, *İ. MSM*, no. 28/798, 02 Ekim 1841; BOA, *İ. MSM*, no. 28/799, 09 Ekim 1841; TNA, *FO*, 78/437, no. 289, Ponsonby'den Palmerston'a, 15 Eylül 1841.

⁴⁷ Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, C. VII, yeni yazıya aktaran. Yücel Demirel, (İstanbul: YKY, 1999), s. 1099; Caroline Finkel, *Rüya'dan İmparatorluğa Osmanlı 1900-1923*, çev. Zülal Kılıç, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2007), s. 402.

⁴⁸ BOA, *İ. MSM*, no. 28/800, 29 Aralık 1841; BOA, *Hariciye Londra Sefareti (HR. SFR3)*, no. 1/66, 18 Ocak 1842; BOA, *HR. SFR(3)*, no. 8/34, 05 Mayıs 1844; BOA, *HR. SFR(3)*, no. 8/46, 21 Mayıs 1844; BOA, *HR. SFR(3)*, no. 8/73, 08 Haziran 1844; BOA, *HR. SFR(3)*, no. 8/106, 17 Temmuz 1844; BOA, *HR. SFR(3)*, no. 10/4, 30 Aralık 1844; Webster, *age.*, s. 763-765; Perry, *age.*, s. 61-62, 70; Friedman, *age.*, s. 36; Omar, *age.*, s. 73; Buzpınar, *age.*, s. 113; Ould-Mey, *age.*, s. 603; Blumberg, *age.*, s. 26.

de olmadı. 1843 yılı sonlarına gelindiğinde, Kudüs'te bulunan diğer mezhepteki Hristiyan ve Yahudilerden bir grup, izinsiz ve Osmanlı kanunlarına aykırı olarak devam eden inşaatın engellenmesi için Babıâli'ye başvurdu. Bundan sonra çalışmalar durduruldu. Lord Aberdeen, kişisel nüfuzunu kullanarak bu problemi aşması için Canning'e talimat gönderdi. Ancak kısa vadede olumlu bir sonuç alınması mümkün görünmüyordu. Piskopos Alexander ve Nicolayson Babıâli'nin ikna edilmesini sağlamak için İstanbul'a gitmeye karar verdiler. Beyrut'ta ulaştıklarında İngiliz Konsolosu Hugh Henry Rose, piskoposun İstanbul'a gitmesinin farklı sonuçlarının olabileceğini söyleyerek geri dönmesini istedi. Bunun üzerine Nicolayson tek başına İstanbul'a giderek Canning ve Prusya Elçisi Coq ile görüştü. Kilise konusunda Osmanlı yönetimi eskisi kadar dirençli görünmüyordu. Buna rağmen 1844 yılına gelindiğinde problemde hala somut bir ilerleme sağlanabilmiş değildi.⁴⁹

Nihayet 1845 yılı ortalarında, uzun süredir Mustafa Reşid Paşa'yı yeniden hariciye nazırlığına getirerek reformlarda ilerleme sağlamayı planlayan ve İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyan Abdülmecid, bu konudaki tavrını değiştirme kararı verdi. Meclis-i Has'ta kilise açılması isteğiyle ilgili bir toplantı yapıldı. Bu sırada Canning, Mehmed Emin Âli Paşa'nın Londra elçiliğine tayiniyle ilgili kraliçenin memnuniyetini içeren mektubu takdim etmek için huzura (8 Ağustos) çıktı. Padişah, İngiltere ve kraliçeye karşı dostluğu ve iyi niyetini ifade etti. Bunu göstermek adına da Protestan kilisesiyle ilgili iznin yakında verileceğini söyledi. İngiliz elçisi, uzun süredir mücadelesini sürdürdüğü bu meselenin çözülmüş olmasını büyük bir sevinçle karşıladı.⁵⁰ Canning, Prusya elçiliğinin katkısı olduysa da İngiliz nüfuzunun başarıyı sağladığını, Rusya ve Fransız elçiliklerinin engelleme çalışmalarınınsa sonuçsuz kaldığını Londra'ya bildirdi.⁵¹ Bundan iki gün sonra Babıâli'den İngiliz elçiliğine bu konuda resmi bir yazı geldi ve ardından ilgili ferman (10 Ağustos) yayımlandı. Kilise, İngiliz konsolosluğunun bulunduğu araziye yapılacaktı. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen, Canning'e bu başarısından dolayı teşekkür etti.⁵²

Bundan sonraki günlerde kilisenin inşaat çalışmaları devam etti. Protestan kilisesi için verilen fermanla kilisenin konsolosluk arazisine yapılması şartı vardı. Kilisenin yapılacağı arazinin genişletilmesi için London Jews Society'nin ve Nicolayson'un isteğiyle İngiliz elçiliği tarafından yeni arazi alımına yönelik Babıâli'ye taleplerde bulunuldu. İngiliz Elçisi Wellesley, bu konuda yeni bir ferman alınması için girişimler yaptı. Fakat "*beklendiği gibi*" kabul edilmedi. Kudüs'teki Protestan kilisesinin inşası ancak 1849 yılında tamamlanabildi. Nicolayson, ölümüne kadar kilisenin başında bulundu. 1856 yılında yerine piskoposluğa Samuel Gobat (1856-1879) getirildi. Gobat,

⁴⁹ BOA, *İ. MSM*, no. 34/958, 24 Nisan 1844; Omar, *agm.*, s. 75-79.

⁵⁰ TNA, *FO*, 78/600, no. 186, Canning'ten Aberdeen'e, 08 Ağustos 1845; TNA, *FO*, 78/599, no. 159, Canning'ten Aberdeen'e, 02 Temmuz 1845; *The Morning Post*, no. 22399, 17 Ağustos 1845; *The Morning Post*, no. 22410, 30 Ağustos 1845; Perry, *age.*, s. 74-75; İrşad Sarıalioğlu, "Stratford Canning'in İstanbul Büyükelçiliği (1842-1847)", (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2017), s. 301-302.

⁵¹ Stanley L. Poole, *The Life of The Right Honourable Stratford Canning*, C. II, (London: Longman Green and Co., 1888), s. 102-103.

⁵² BOA, *İ. HR*, no. 32/1455, 17 Kasım 1845; BOA, *Hariciye Siyasi (HR. SYS)*, no. 2923, 31 Aralık 1846; BOA, *İ. MSM*, no. 29/816, 24 Ağustos 1845; BOA, *HR. SYS*, no. 6/15, 02 Eylül 1845; TNA, *FO*, 78/601, no. 205, Canning'ten Aberdeen'e, 03 Eylül 1845; TNA, *FO*, 195/246, no. 97, Aberdeen'den Canning'e, 1845; TNA, *FO*, 78/602, no. 264, Canning'ten Aberdeen'e, 18 Kasım 1845; TNA, *FO*, 195/246, no. 132, Aberdeen'den Canning'e, 1845.

ölümüne kadar 23 yıl bu görevi sürdürdü.⁵³ Kilisenin alanını genişletilmesiyle ilgili problemler ve girişimler bundan sonraki yıllarda da devam etti.⁵⁴

Kudüs'te Protestan kilisesinin açılması için gösterilen çaba hiç şüphesiz bölgede Protestanlığın yayılmasıyla ilgiliydi. Protestan Kilisesi'nin açılması bu faaliyetleri arttıracak ve kolaylaştıracak bir gelişmeydi.

Avrupa konsoloslarının ve Protestan misyonerlerin Kudüs dâhil Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri Babiâli'yi rahatsız ediyordu. Hariciye Nezareti'nden elçiliklere bu girişimlerin Osmanlı kanunlarına göre yasak olduğu ve gerekli tedbirleri almalarını beklendiğine dair bir uyarı yazısı gönderildi.⁵⁵ Gerçi Lord Aberdeen, Yahudi olsun olmasın herhangi bir Osmanlı tebaasının Protestanlaştırılmasına yönelik müdahalede bulunulmaması konusunda Konsolos Young'ı uyarmıştı. Aynı şekilde Piskopos Alexander da bu hususta ikaz edilmişti. Bu konuda kraliçenin de benzer düşüncesi vardı. Ancak Protestanlaştırma çalışmaları devam etmişti. Canning de Protestanların Katolik ve Ortodokslar gibi ayrı bir millet olarak tanınması için girişimlerde bulunmuştu. İngiliz elçisi önce Hristiyanların başka mezhebe geçişini serbestleştiren bir ferman yayınlanmasını (1844) sağlamıştı. Palmerston, 1846 yılında dışişleri bakanlığı görevine geri döndüğünde Protestanlaştırılma faaliyetleriyle ilgili benzer bir uyarıda bulundu. Bununla birlikte Kudüs'teki Yahudi ya da diğer Avrupa devletlerinin tebaası olup korunmayan tüm Hristiyanların adaletsizlik ve işkenceye karşı İngiliz konsolosluğunca korunması⁵⁶ talimatını (30 Haziran 1847) verdi. Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi ve ardından Macar mülteciler sorunu sırasında gösterdiği yardımlar dolayısıyla itibarı son derece artan Canning, Protestanların ayrı bir millet olduğuna dair bir fermanın yayınlamasını (1850) temin etti. Palmerston, İngiliz elçisini elde ettiği bu "önemli sonuç" sebebiyle tebrik etti. Böylece Katolik ve Ortodoksların hatta Yahudilerin Protestanlaştırılması önündeki engeller kalkmış oldu. Babiâli, dış müdahalelerin önüne geçebilmek için Osmanlı Yahudilerinin haklarının korunması için azami gayret gösterdi.⁵⁷

⁵³ TNA, FO, 195/256, no. 36, Aberdeen'den Canning'e, 17 Nisan 1846; TNA, FO, 195/257, no. 39, 20 Ekim 1846; TNA, FO, 78/436, no. 229, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Temmuz 1841; TNA, FO, 78/645, no. 114, Wellesley'den Palmerston'a, 14 Aralık 1846; TNA, FO, 78/678, no. 40, Wellesley'den Palmerston'a, 01 Ocak 1847; TNA, FO, 78/678, no. 40, Wellesley'den Palmerston'a, 01 Şubat 1847; Omar, *agm.*, s. 80; Kaya, *agm.*, s. 151; Jack, *agm.*, s. 186.

⁵⁴ Bu konuyla ilgili İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na sunulan bir memoranduma göre bu arazi konsolosluk binası için London Jews Society tarafından 1838 yılında satın alınmıştır. Memorandumda, arazide boş kalan anıtlar, çalışanlarının kalacakları ev gibi ihtiyaçlar için harcanacağı için kilise inşasına yeterli olmadığı ileri sürülmüştür. TNA, FO, 78/1278, Memorandum about the Jarusalem Consulate House, 29 Temmuz 1856.

⁵⁵ BOA, HR. SYS, no. 2920/54, 14 Aralık 1844; BOA, İ. MSM, no. 72/2078, 13 Aralık 1844.

⁵⁶ Palmerston, Protestanları koruması sebebiyle Şam valisine İngiliz elçisi aracılığıyla teşekkür mesajı göndermiştir. TNA, FO, 195/266, no. 144, Palmerston'dan Wellesley'e, 07 Mayıs 1847; TNA, FO, 195/266, no. 158, Palmerston'dan Cowley'e, 27 Mayıs 1847. Elçi Canning, 1846 yılında gizli Katolik Laramanların sürgün ve ölümünden sorumlu tuttuğu Selanik Valisi Gümrükçü Mehmed Salih Paşa'yı görevden aldırılmıştır. İngiliz gazetelerinde bu olay "Sir Stratford Canning'in Hristiyan politikası zaferlerini sürdürüyor." ifadeleriyle yer almıştır. *The Standard*, no. 6789, 14 Mayıs 1846; *The Examiner*, no. 1998, 16 Mayıs 1846.

⁵⁷ TNA, FO, 195/344, no. 312, Palmerston'dan Canning'e, 11 Aralık 1850; TNA, FO, 195/344, no. 323, Palmerston'dan Canning'e, 24 Aralık 1850; BOA, İ. HR, no. 72/3473, 20 Kasım 1850; Satış, *agm.*, s. 208, 211; Friedman, *agm.*, s. 37-38; Abdülazim İbrahim, "Tanzimat Sonrası Gayrimüslim Osmanlı Tebaasının Hukuki Durumu", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (NÜHFD)*, C. 5, S. 1, (2022), s. 66; Gülnihâl Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, (Ankara: TTK Yayınları, 1989), s. 42-43. Canning, Protestan Ermeni milletin tanınması ve kiliselerinin kurulmasını (1846-1847) da

Kudüs, sadece Protestanların ilgi odağı değildi. Kutsal yerlerin korunması ve kullanılmasıyla ilgili Katolikler ve Ortodokslar arasında uzun süredir devam eden bir çekişme söz konusuydu. Fransa İmparatoru III. Napolyon'un bu konuda üstünlük sağlama girişimleri kutsal yerler meselesinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Çar I. Nikola, bu problemi bahane ederek Kırım Savaşı'nı (1853-1856) başlattı. Savaşın bitiminden sonra imzalanacak Paris Barış Anlaşması'ndan önce, İngiltere ve Fransa'nın isteğiyle Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin haklarıyla ilgili Islahat Fermanı yayınlandı. Dışişleri Bakanı Clarendon İngiliz elçisine, ferman hazırlanırken Hristiyan ve Yahudilerin beraber değerlendirilmesini istedi. Avrupa elçilerinin, özellikle de Canning'in, o tarihe kadar gayrimüslimler için talep ettikleri ve alamadıkları tüm ayrıcalıklar bu fermanla gayrimüslimlere verildi.⁵⁸ Bir yıl sonra The Commitee of the Evengalical Alliance, Canning'e Islahat Fermanı ile verilen din özgürlüğü ardından Protestanlığın yayılması için Osmanlı Devleti'nin iç bölgelerindeki şehirlerde konsolosluklar açılması konusunda bir memorandum (6 Ekim 1857) sundu. Canning, Clarendon'a bu öneriyi desteklediğini ve açılacak konsoloslukların “din özgürlüğü ve özellikle Protestanlığı yaymak” için birer merkez olarak görev yapabileceklerini bildirdi.⁵⁹

İngiliz konsolosları, Protestanlaştırma faaliyetlerine ve bu konuda raporlar hazırlamaya uzun süredir devam etmekteydi. Bunlardan biri Erzurum'daki İngiliz Konsolosu James Brant'tı. Brant, rutin konsolosluk faaliyetleri dışında Osmanlı valilerinin kötü yönetimi, reformlar, Hristiyanların hakları konusunda Londra'ya raporlar gönderiyordu. Son 20 yılda İngiltere dışişleri bakanına ve İngiliz elçisine kötü yönetimle ilgili sunduğu yazılarla birçok Osmanlı yöneticinin görevden alınmasına yol açmıştı. Kırım Savaşı ardından Brant, Islahat Fermanı'nın uygulanamaz olduğu gerekçesiyle Osmanlı'da yapılacak reformlarla ilgili İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na memorandumlar sundu. Söz konusu yazılarda, Osmanlı Devleti'nin yönetim sisteminin, kurumlarının ve kanunlarının temelinde İslâm'ın olduğunu, İslâm'ın ise Batı medeniyetini kabul etmeye ve modernleşmeye engel teşkil ettiğini öne sürdü. Bu bağlamda Anadolu halkının Protestanlaştırılması için geliştirdiği projesini İngiliz hükûmetine bildirdi. Clarendon, bu tekliften son derece etkilendi ve memorandumların basılı hale getirilerek İngiliz diplomatlarına gönderilmesini sağladı.⁶⁰

Bu dönemde Filistin bölgesinde İngiliz konsolosluğu ve misyonerler dışında Protestanlaştırma çalışmalarını, Piskopos Michael Solomon Alexander ve onun yerine 1849'da göreve başlayan Samuel Gobat (1846-1879) yürüttü. Gobat, Yahudilerin din değiştirmesindeki dirençlerini görerek daha çok fakir Ortodokslar üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırdı. Filistin'de birçok Anglikan okulun açılmasını sağladı. İngiltere'nin Filistin bölgesindeki Yahudileri İngiliz temsilcilikleriyle koruma

temin etmiştir. Gülden Sarıyıldız, “Osmanlı Devleti'nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 2, (2002), s. 264-265.

⁵⁸ Ahmet Dönmez, “Tanzimat, Islahat Fermanları ve Avrupa Devletleri: İçerik, Ortaya Çıkış ve Tepkiler (1839-1856)”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 22, (2019), s. 49-51.

⁵⁹ TNA, FO, 78/1272, no. 892, Canning'ten Clarendon'a, 14 Ekim 1857. Canning'in Protestanlaştırma faaliyetleri için bk. Sarılioğlu, *agt.*, s. 297-298.

⁶⁰ Ahmet Dönmez, “James Brant”, *Oxford Dictionary of National Biography (ODNB)*, (2020), <https://www.oxforddnb.com/display/10.1093/odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-90000369159> (erişim: 24.11.2023); Ahmet Dönmez, “Bir İngiliz Konsolosunun Gözünden Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Devleti ve Osmanlı'da Reform Sorunu”, *Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışları*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019), s. 244 vd.

ve bölgeye Yahudi göçünü sağlama, bölge halkını Protestanlaştırma politikası 19. yüzyılın ikinci yarısında da hız kesmedi. Yahudilere karşı Rusya'daki baskılar yüzünden buradan Filistin'e göç artarak devam etti. I. Nikola'nın da onayı ile Rusya'dan göç ettirilen ve Kudüs'te yaşayan Rus asıllı Yahudilerin koruması 1850 yılında İngiltere'ye geçti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Kudüs Konsolosu Finn'e Rus asıllı Yahudilerin korunması için talimat gönderdi. Babıâli bu yöndeki isteği kabulde sakınca görmedi.⁶¹

Bundan sonraki yıllarda ortaya çıkan siyasi ve askerî gelişmeler Konsolos Brant'ın hayal ettiği şekilde geniş çaplı Protestanlaştırma projelerinin uygulanmasına fırsat vermedi. Bununla birlikte İngiliz temsilcilikleri ve misyoner cemiyetleri sayıları giderek artan bir şekilde Levant bölgesinde faaliyetlerini sürdürdüler. Dürziler hariç Yahudilerin ve diğer mezheptekilerin Protestanlaştırılmasında kayda değer bir başarı elde edemediler. Özellikle II. Abdülhamid döneminde misyonerlik faaliyetleri oldukça sınırlandırıldı. Bununla birlikte Avrupa devletleri Paris Anlaşması (1856), Berlin Anlaşması (1878) gibi anlaşmaları ve diplomatik temsilcilikleri gayrimüslimlerin idaresine müdahale ve Osmanlıyı parçalama aracı olarak kullanmayı sürdürdüler.⁶²

3. Filistin'de Yahudilerin İskânı Projesi

19. yüzyılda, başta Filistin bölgesinde olmak üzere, Osmanlı topraklarında Yahudilerin sayısında dramatik bir artış yaşandı. Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgali (1798), 'vaat edilmiş toprakları' geri almayı hedefleyen Yahudi derneklerini umutlandırdı. Avrupa'daki Yahudiler vatandaşlık hakları üzerindeki kısıtlamalardan kurtulduktan sonra kendi devletlerinden diğer Yahudilerin siyasi ve diplomatik kanalları kullanarak korunması için talepte bulunmaya başladılar. Moses Montefiero, 1827 yılından itibaren bu yönde inceleme ve girişimlerde bulunmak için Filistin bölgesine yedi kez gitti. Mehmed Ali Paşa ile görüşerek Kudüs'te Yahudilere 100-200 çiftlik arazisi kiralaması için tekliflerde bulundu. Mısır valisi öneriye prensipte karşı çıkmadı; ancak bu istekleri şimdilik kabul edemeyeceğini söyledi.⁶³

Palmerston, Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi meselesine hümanizm açısından yaklaşıyordu. Aynı zamanda büyük güçlerin Yakın Doğu'daki nüfuz yarışında Suriye, Lübnan ve Filistin'de İngiltere'nin sahip çıkabileceği bir topluluk ortaya çıkarmaya çalışıyordu. Attığı adımlarla baskı altındaki azınlıklara nasıl sahip çıktığını gösteriyor, İngiltere'de yaşayan Yahudilerin takdirini kazanıyordu. Bu tarihte Rusya, bölgedeki Rus asıllı Yahudilerle yakından ilgilenmeye başlamıştı. Rus temsilcisi, 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesiyle ilgili görüşmelerde Rus hacıların güvenliğinin ancak Filistin'in Rus kontrolüne girmesiyle sağlanabileceğine inandığını ifade etmişti. Palmerston, bununla ilgili raporları okuyunca Konsolos Young'ı Yahudileri himaye

⁶¹ TNA, *FO*, 195/379, no. 7, Malmesbury'den Rose'a, 05 Temmuz 1852; TNA, *FO*, 195/380, no. 77, Malmesbury'den Rose'a, 08 Kasım 1852; Blumberg, *age.*, s. 37; Buzpınar, *agm.*, s. 113-114; Öney, *agt.*, s. 174-176; Perry, *age.*, s. 100 vd.; Friedman, *agm.*, s. 38-39. Bu tarihte Kudüs ve çevresindeki fakir Müslümanlar yoğun olarak Protestan misyonerlerin hedefi olmuştur. Bengül Bolat-Ratip Ayaz, "İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecine Etkisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, (2017), s. 13, 25.

⁶² Buzpınar, *agm.*, s. 117; Sonyel, *agm.*, s. 367.

⁶³ Lewis, *age.*, s. 239; Albert M. Hyamson, "British Projects for the Restoration of Jews to Palestine", *American Jewish Historical Society*, S. 26, (1918), s. 132-134; Wolf, *age.*, s. 25 vd.; Jean Christophe Attias-Esther Benbassa, *Paylaşılmayan Kutsal Topraklar ve İsrail*, çev. Nihal Önal, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), s. 174.

konusundaki faaliyetlerini arttırması ve Rus konsolosunun gerisinde kalınmaması yönünde uyardı. Yaşanan tüm bu gelişmeler, kısa sürede Avrupa Yahudilerinin Filistin'e yerleştirilmesi fikrinin doğmasına yol açtı. Palmerston, bu tip ideallere sahip kişileri ve bu meseleyi İngiltere'nin çıkarları için kullanmak gerektiğini düşünüyordu. İngiltere'deki Yahudilerin ve özellikle Palmerston'un akrabası Lord Ashley gibi Evanjelistlerin çalışmalarıyla, Yahudilerin Filistin'e dönmesi fikri kısa sürede İngiliz kamuoyunda ve İngiliz hükümeti içinde yaygınlaşmaya başladı. Evanjelistler, Hz. İsa'nın yeryüzüne inmesi için öncelikle Yahudilerin yurtlarına dönmesi gerektiğine inanıyorlardı. Bu sırada Canterbury Başpiskoposu, Osmanlı topraklarındaki Hristiyanların ve Yahudilerin korunması için dışişleri bakanına mektuplar gönderdi. Aynı günlerde Londra'daki Yahudi Heyeti Başkanı Montefiore, Yahudilerin Filistin'e göç ederek burada çiftlikler kurması fikrini (30 Nisan 1840) Palmerston'a iletti. Konsolos Young da bunun iyi bir fikir olduğunu, Kudüs'te uygun, verimli, boş arazinin fazlasıyla bulunduğunu raporlarında savundu. Bu sırada daha önce Nicolayson'la birlikte 1833-1835 yıllarında Filistin'de incelemelerde bulunmuş Protestan Misyoner Erasmus Scott Calman, Yahudilerin Filistin'e yerleşmesinin İngiltere'nin çıkarlarına hizmet edeceğine dair ayrıntılı bir memorandum sundu. Palmerston, bu rapordan oldukça etkilendi. Calman'a göre eğer Avrupa'dan göç edecek Yahudilerin can ve mal emniyeti garanti edilebilirse, böyle bir girişim çok iyi sonuçlar doğuracaktı. Bölgede yeterli miktarda boş ve verimli arazi mevcuttu ve bu göç bölgedeki Yahudiler için de faydalı olacaktı. Calman, uzun süre Filistin'de yaşamıştı ve bölgeyi iyi tanıyordu. Palmerston, bu fikrin İngiltere'nin güç yarışındaki çıkarlarına hizmet edebilecek uzun vadeli sonuçlar doğuracağına inanıyordu. Kısa süre içinde Londra'da Calman gibi düşünenlerin sayısı arttı. İngiliz Parlamentosu'nda bazı Lordlar, Yahudilerin Filistin dönmesini desteklediklerini açıkladı.⁶⁴

Bu tarihten sonra Palmerston, Yahudilerin Filistin'e dönmesi fikrinin mistik bir hayal olduğu fikrinden uzaklaşarak gerçeğe dönüştürülebilecek bir hedef olarak görmeye başladı ve harekete geçmeye karar verdi. Kısa süre sonra Elçi Ponsonby'ye konuyla ilgili bir talimat gönderdi. Söz konusu talimatta, Avrupa Yahudilerinin zengin, eğitilmiş ve etkili bir topluluk olduğunu, göç ettiklerinde beraberlerinde tüm bu birikimlerini getireceklerini belirtti. Buna göre Abdülmecid Yahudilerin Filistin'e yerleşmesine yönelik bir izin verdiği takdirde bunlar zenginlik ve bilgilerini de bölgeye getireceklerdi. Ayrıca padişah Avrupa Yahudilerinin dostluğunu kazanmış olacak ve bu gerçekleştiğinde Mehmed Ali Paşa'nın planları da durdurulmuş olacaktı. Ponsonby, bu konuda Babiâli ve padişahı ikna etmekle ve Yahudilerin doğrudan padişahın davet etmesini sağlamakla görevlendirildi.⁶⁵ Palmerston'un bu planları, Rodkey'in ifadesiyle, "sonraki zamanların Siyonist hareketinin doğrudan habercisi" olacaktı.⁶⁶

Palmerston, bu konuyla ilgili İstanbul'daki elçilerine üst üste yazılar gönderdi. Onun bu meselede motive edilmesinde Lord Ashley oldukça etkili oluyordu. Ashley'e göre Yahudilerin Filistin'e göçü sayesinde Suriye sorununun çözümü elde edilecekti. Avrupa Yahudileri zenginlikleri

⁶⁴ Webster, *age.*, s. 761; İbrahim Karataş, "Was Israel a Western Project in Paletsine?", *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 20/2, 2020, s. 191; Friedman, *agm.*, s. 28-30; Sonyel, *age.*, s. 225; Perry, *age.*, s. 26-27; Attias-Esther, *age.*, s. 167-168.

⁶⁵ TNA, *FO*, 195/163, no. 134, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 11 Ağustos 1840; Friedman, *agm.*, s. 31; Lewis, *age.*, s. 246-246; Sonyel, *age.*, s. 224; Charles Webster, *The Foreign Policy of Palmerston 1830-1841 (Britain, the Liberal Movement and the Eastern Question)*, C. II, (London: G. Bell&Sons Ltd, 1951), s. 762.

⁶⁶ Rodkey, *agm.*, s. 215.

ve birikimlerini bölgeye getirecek, bölge kısa sürede kalkınacaktı. Ancak göç edeceklerin can ve mal emniyeti Avrupa devletlerince garanti altına alınmalıydı. Palmerston, Osmanlı'nın kazanacağı avantajları Babîâlî'ye ayrıntılı olarak izah etmesini İngiliz elçisinden istedi. Avrupalı Yahudilerin son derece zengin ve etkili kişiler olduğu, bunların Filistin'e para ve yatırım getirecekleri, birçok kişiye iş verecekleri padişaha anlatılmalıydı. Ayrıca Yahudilerin isteğini gerçekleştirmekle Avrupa'da Osmanlı'nın taraftarları artacak ve Mısır valisine karşı eli güçlenecekti.⁶⁷ Ancak göç edecek Yahudilerin Osmanlı tebaası sayılması gerekiyordu. Bu sayede diğer Avrupa devletlerinin müdahalesinden uzak tutulmuş olacaktı. Ayrıca kendilerine şikâyetlerini İngiliz konsolosları veya elçisi aracılığıyla doğrudan Babîâlî'ye iletme imtiyazı verilmeliydi. Bu esnada İngiliz gazetelerinde Yahudilerin Filistin'e göç etmesiyle ilgili birçok proje yer almaya başlamıştı.⁶⁸

Bir süre sonra Palmerston, padişahın ordu ve donanmasını geliştirirken iyi bir tıp okuluna sahip olması gerektiğini, Yahudiler içinde çok sayıda doktor olduğunu ve bunların görev alabileceğini İngiliz elçisine bildirdi. En önemli husus göç edecek Yahudilerin Avrupa konsoloslarının korumasına bırakılmayıp doğrudan Osmanlı tebaası sayılmalıydı. Yahudilerin Avrupa'da güçlü bağlantıları vardı. Eğer onların istekleri gerçekleşirse Avrupa'da padişah hakkında olumlu fikirlerin gelişmesini sağlayabilirlerdi.⁶⁹ Ponsonby'ye gönderdiği sonraki yazısında, bu projenin Osmanlı için ne kadar avantajlı olacağını yeniden anlattı. Can ve mal emniyetinin sağlanması ve şikâyetlerin doğrudan Babîâlî'ye yapılması imtiyazlarının talep edilmesini istedi. Bu sırada İngiltere'deki Yahudi birlikleri üst üste dışişleri bakanını ziyaret ediyordu. İskoç Kilisesi Genel Komitesi Heyeti Palmerston'a, Suriye'deki Yahudilerin korunması ve bölgede kolay faaliyet göstermelerinin sağlanmasına yönelik taleplerini ileten bir memorandum sundu.⁷⁰ Palmerston, İngiliz elçisine gönderdiği özel mektubunda Yahudilerin Osmanlı'ya büyük miktarda para getireceklerini belirterek, mümkün olursa doğrudan İngiliz koruması altına alınmalarının sağlanmasını istedi.⁷¹ Aslında Yahudilerin korunmasına yönelik bir süre önce padişahın yayınladığı ferman, dışişleri bakanını bu konuda da ilerleme sağlanacağı yönünde umutlandırmıştı. Ona göre padişah, Avrupa'dan destek bulmak istiyorsa ve itibarını arttırmak istiyorsa Yahudi göçmenlere izin vermeliydi.⁷²

Palmerston, bir süredir Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunması için reformlarla güçlendirilmesi politikasını yürütüyordu. Ancak bu konuda çok fazla bir ilerleme sağlanamadığını düşünüyordu. Ona göre reformlar konusunda Osmanlı'nın en büyük açmazlarından biri finansman sıkıntısıydı. Bu bağlamda Osmanlı ekonomisinin düzelmesi ve reformlar için kaynak oluşturulması için Yahudilerin Filistin'e göçü projesi önemli bir adım olacaktı. Zengin, eğitimli ve girişimci Yahudiler bölgenin ve kısa sürede Osmanlı'nın finansal sıkıntıdan çıkmasına yardım edecekti. Bu adım, Mehmed Ali Paşa veya onun yerine geçebileceklere karşı padişahın korunması için adeta bir kalkan görevi yapacaktı. Yahudilerin Osmanlı'ya katkıları sayesinde statükonun korunması temin edilmiş ve İngiltere'nin pozisyonu güçlendirilmiş olacaktı. Bölgede İngiliz ticareti

⁶⁷ GB-0033-GRE-E, no. 481/9/68, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Eylül 1840.

⁶⁸ Rodkey, *agm.*, s. 216; Friedman, *agm.*, s. 31-32; Hyamson, *agm.*, s. 135-137.

⁶⁹ GB-0033-GRE-E, no. 481/10/32-35, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Kasım 1840.

⁷⁰ TNA, FO, 195/165, no. 248, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 24 Kasım 1840.

⁷¹ GB-0033-GRE-E, no. 481/10/51, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Kasım 1840.

⁷² GB-0033-GRE-E, no. 481/10/53, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Aralık 1840; Sonyel, *age.*, s. 227-228.

de geliştirecekti. Ancak Palmerston, bu projenin büyük güçlerin veya İngiltere'nin zoruyla değil padişahın kendi iradesiyle gerçekleşmesini istiyordu.⁷³

Dışişleri bakanının ardı ardına gönderdiği söz konusu yazılara karşın Ponsonby meseleye temkinli yaklaşıyordu. Bu sırada İngiliz elçisi, Mustafa Reşid Paşa ve Said Paşa'ya meseleyle ilgili İngiltere'nin talebini ilettiler. Ancak Avrupa'dan gelecek Yahudi göçmenlerden değil Osmanlı tebaası Yahudilerden bahsetti. Mustafa Reşid Paşa, Tanzimat ve bu çerçevede çıkarılan kanunlarla her türlü azınlığın haklarının garanti altına alındığını bildirdi. Ayrıca Yahudilere İngiliz elçi ve konsoloslukları aracılığıyla Babiâli'ye şikâyetle bulunma gibi bir imtiyazın verilmesinin Osmanlı'nın bağımsızlığına zarar vereceğini ifade etti. İngiltere'ye böyle bir imtiyaz sağlandığı takdirde Rusya ve Fransa da kendi himaye ettikleri azınlıklar için aynısını talep edecekti. Oysa tüm Osmanlı azınlığının doğrudan Babiâli'ye şikâyet hakkı vardı. Bunun değiştirilip Yahudiler için İngiliz konsolos ve elçisinin devreye sokulması uygun bulunmuyordu.⁷⁴ Bir süre sonra teklifin kabul edilmediğine dair padişahın iradesi ortaya çıktı. Yine de İngiliz elçisine, Osmanlı Yahudileriyle ilgili tavsiyelerinin dikkate alınacağı bildirildi.⁷⁵

Buna karşın Palmerston, İngiliz elçisi aracılığıyla projenin Osmanlı için avantajlarını tekrarlamaktan ve padişahı ikna çabalarından vazgeçmedi. Yahudiler zenginliklerini getirecek endüstri kuracaklar, Osmanlı ekonomisi düzelecek, Batı medeniyeti Doğu'da geliştirecekti. Zengin Yahudiler Filistin'e yerleşerek burada ev ve arazi alacaklardı. Onlar sayesinde ticaret ve tarım geliştirecekti. Mevcut Osmanlı kanunlarıysa uygulanmıyordu. Yerel yöneticiler kanunları kolaylıkla kötüye kullanabiliyorlardı. Bu yüzden doğrudan şikâyet hakkının verilmesi gerekiyordu. Bu isteği yumuşatmak için bu hakkın 20 yıl gibi bir sınırla sınırlandırılabilirliğini bildirdi.⁷⁶

Aynı tarihte Palmerston, Dublin/Carlow'da Yahudi temsilcilerine, Yahudilerin Filistin'e yerleşmesi konusunda istekte bulunmaya devam etme sözü (22 Şubat 1841) verdi. London Society Üyesi Ashley de bu süreçte rol oynuyordu. Hemen ardından tüm İngiliz konsoloslarına Yahudilere karşı en küçük bir haksızlığa izin vermemeleri konusunda talimat gönderdi. Ancak doğrudan İngiliz koruması dışındaki Yahudilere resmi müdahalede bulunmamaları konusunda uyardı. Kısa süre sonra İngiliz elçisine, Yahudi göçmenlerin kabulünün ne derece önemli olduğuna dair bir mektup gönderdi. Özel mektubunda ise Yahudilerin Osmanlı topraklarına davet edilmesini sağlamasını, bu meselenin son derece önemli olduğunu Ponsonby'ye bildirdi.⁷⁷ Buna karşın İngiliz elçisi, bu konuda Babiâli ve padişahı ikna etmekte isteksizdi. Çünkü mevcut kanunların ötesinde hakların istenmesini uygun bulmuyordu. Talep edilen imtiyazın Osmanlı için zararlı olacağını ve Osmanlı Yahudilerine de faydalı olmayacağına inanıyordu.⁷⁸ Babiâli, bundan sonraki yıllarda dışarıdan bir müdahaleye

⁷³ Sonyel, *age.*, s. 224; Friedman, *agm.*, s. 33-34.

⁷⁴ TNA, FO, 78/430, no. 19, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Ocak 1841.

⁷⁵ TNA, FO, 78/430, no. 29, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Şubat 1841; TNA, FO, 78/430, no. 29, ek. 1, Pisani'den Ponsonby'ye, 30 Ocak 1841.

⁷⁶ TNA, FO, 195/180, no. 33, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Şubat 1841; Rodkey, *agm.*, s. 216. Aynı günlerde Palmerston, Suriye'nin Mehmed Ali Paşa'dan alınması ardından bazı Yahudi ailelerin Beriye'tüşşam'a yerleştirilmesiyle ilgili bir talebi Londra Elçisi Mehmed Şekib Efendi aracılığıyla Babiâli'ye bildirmiştir. Meclis-i Has'ta yapılan toplantıda dışişleri bakanının bu isteğinin geri çevrilmemesi görüşü ağırlık kazanmıştır. BOA, İ. MSM, no. 34/1006, 19 Ocak 1841; BOA, İ. MSM, no. 34/1006, lef. 1-2.

⁷⁷ GB-0033-GRE-E, no. 481/11/19, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 11 Mart 1841; Friedman, *agm.*, s. 36-37.

⁷⁸ TNA, FO, 78/432, no. 113, Ponsonby'den Palmerston'a, 27 Mart 1841; Webster, *age.*, s. 763.

izin vermemek için Osmanlı Yahudilerinin haklarının korunması için gayret gösterdi.⁷⁹ 1850 yılına gelindiğinde Palmerston, Yahudilere Filistin’de toprak satışıyla ilgili padişahın ikna edilmesi planından vazgeçmemiştir. Canning’e gönderdiği yazılarla ondan Babiâli’yi Yahudilere Filistin’de yaşamaları ve tarım yapmaları için toprak verilmesi konusunda ikna etmeye çalışmasını istedi. Tarımın gelişmesiyle zenginlik ve Osmanlı’nın mali kaynakları artacaktı.⁸⁰

19. yüzyılın ilk yarısında Palmerston’un tohumunu attığı Siyonist hareket yüzyılın sonlarına doğru filizlenmeye başladı. Theodor Herzl, Dünya Siyonist Teşkilatı’nı 1897 yılında kurdu. Herzl, İstanbul’da sürdürdüğü faaliyetler sonucunda II. Abdülhamid ile 1901’de görüşerek Yahudilerin Filistin bölgesine göçü için izin almaya çalıştı. Fakat başarılı olamadı.⁸¹ Bununla birlikte Kudüs’teki Yahudi nüfusu 1882⁸² ve 1904’teki, özellikle Rusya’dan göçlerle, giderek arttı. 1849 yılında şehirdeki Yahudi sayısı iki bine yakınken, 1900’de bu sayı 35-40 bin’e çıktı.⁸³

⁷⁹ Friedman, *agm.*, s. 38.

⁸⁰ TNA, FO, 195/340, no. 19, Palmerston’dan Canning’e, 28 Ocak 1850.

⁸¹ Mim Kemal Öke, *Siyonizm&Filistin Sorunu (1880-1923)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 56-57, 69-70. M. Lütfullah Karaman, “Filistin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, (İstanbul 1996), s. 93-94; Ziya Polat, “Yahudilerin II. Abdülhamid Döneminde Filistin’e Göç Girişimleri ve Oliphant’ın Siyonist Koloni Talebi”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, C. 17, S. 1, (2017), s. 5 vd. İttihat ve Terakki Partisi, Yahudilerin Kudüs’e yerleşmesi için II. Meşrutiyet sonrası izin vermiştir. Ancak 31 Mart Vakası’ndan sonra bu karardan dönülmüştür. İngiltere Dışişleri Bakanı Artur Balfour, yayınladığı Balfour Deklerasyonu ile 1917 ve 1926 yıllarında Filistin’de bir Yahudi devleti kurulma sürecini başlatmıştır. 1930 ve 1940 yıllarındaki Yahudi göçlerinin ardından 1948 yılında Filistin topraklarında İsrail Devleti kurulmuştur. Karaman, *agm.*, s. 93-94.

⁸² Bu tarihte Yahudi Siyonist kolonileşmeler başlamıştır. Rusya’dan yaklaşık dört bin, Orta Asya, Kuzey Afrika, Yemen ve Osmanlı şehirlerinden ise beş bin Yahudi Filistin’e göç ettirilmiştir. Groepler, *age.*, s. 47.

⁸³ Bölgedeki Yahudi sayısı İsrail Devleti kurulduğu tarihte 100 bine ulaşmıştır. Kamil Cemil El-Asali, “Kudüs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, (İstanbul 2002), s. 336-337; Rabia Mert, “Yahudilerin Göç Tecrübesinde Kudüs’ün Konumu”, *Orta Doğu ve Göç*, C. 11, S. 1, 2021, s. 35; Groepler, *age.*, s. 45-46; Taşkın, *agm.*, s. 78. Bazı kaynaklar bu tarihte Kudüs’teki Yahudi nüfusunu üç bin olarak göstermektedir. Satış, *agm.*, s. 190. Bu dönemde Osmanlı Devleti’nin büyük şehirlerindeki Yahudi nüfusunda da ciddi bir artış yaşanmıştır. 1880 yılında İstanbul’da yaşayan Yahudi sayısı 40 bindir. 1908 yılına gelindiğinde 65 bine çıkmıştır. İzmir’de aynı periyotta Yahudi nüfusu 25 binden 35 bine yükselmiştir. Bağdat’ta ise 30 binden 45 bine, Selanik’te 30 binden 90 bine, Şam’da sekiz binden 12 bine çıkmıştır. Groepler, *age.*, s. 45-46.

Sonuç

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruma politikasını 1833 yılından itibaren resmi devlet politikası olarak uygulamıştır. Bu korumanın karşılığı olarak, İngiliz istek ve tavsiyelerini Osmanlı yönetiminin fazla sorgulamadan yerine getirmesi istenmiştir. Baltalimanı Ticaret Anlaşması'yla İngiliz tüccarların elde ettiği avantajlar, söz konusu beklentilerin bir kısmını karşılamıştır. Ancak Dışişleri Bakanı Palmerston, Kudüs'te Protestan kilisesi açılması ve Yahudilerin Filistin'e iskânı gibi İngiliz hükümetinin talep ettiği birçok konuda Osmanlı yönetiminin karşı direnciyle karşılaşmıştır. Palmerston, özellikle dinî konularda padişahın bile aşamayacağı engellerin olduğunu anlamak istememiştir. Bununla birlikte süreç gecikse de İngilizler bu meselelerde çoğu zaman istediklerini almayı başarmışlardır.

Rusya'nın Ortodoksların Fransa'nın ise Katoliklerin hamisi sıfatıyla Osmanlı toprakları üzerinde kurma fırsatı bulduğu nüfuz, Yakın Doğu'da etki alanını genişletmek isteyen İngiltere'yi bölgede himaye edebileceği bir topluluk oluşturmaya mecbur bırakmıştır. Osmanlı topraklarında Protestan nüfusun son derece az olması ise Protestanlaştırmaya yönelik misyoner faaliyetlerinin İngiliz hükümetince desteklenmesini zorunlu kılmıştır. Özellikle Mısır meselesinin İngiltere öncülüğünde çözülmesi ve Suriye'nin Osmanlı'ya iade edilmesinin ardından İngilizler, gayrimüslimlerin yönetimi konusunda daha fazla hakka sahip olmaları gerektiğine inanmıştır. Hristiyan devletlerin siyasi, askerî ve iktisadi açıdan üstünlüğünün ortada olduğu bir tarihte Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyan ya da Musevi tebaanın din özgürlüğü ve baskıdan uzak, eşit haklara sahip bir şekilde yaşamasının sağlanmasını talep etmiştir. Bununla birlikte bu mesele özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki yıllarda giderek daha fazla bir şekilde Osmanlı'nın içişlerine müdahale ve parçalama için bir araç olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu çerçevede İngiliz elçileri ve konsolosları, Suriye, Lübnan, hatta Anadolu'daki şehirlerdeki Osmanlı valilerinin görevden alınması için birçok girişimde bulunmuşlar ve çoğu zamanda sonuç almışlardır.

Bu süreçte Palmerston, Osmanlı'yı koruma politikasını kendi kişisel ilişkileriyle bağlantılı olarak giderek amacından saptırmıştır. Öyle ki başlangıçta Osmanlı yöneticilerinin rüşvet alması konusuna karşı çok sert bir tutum izlerken, İngiliz elçisine Protestan kilisesi için gerekirse örtülü ödenekten rüşvet/hediye olarak para kullanabileceğini bildirecek kadar ileri gitmiştir. Bu süreçte İngiliz elçiliği ve konsoloslukları açıkça bir misyoner örgüt merkezi şeklinde kullanılmıştır.

Kırım Savaşı'nda Avrupa devletlerince Osmanlı'ya verilen destek, gayrimüslim tebaanın dinî haklarında geniş çaplı ödünlerin alınmasıyla sonuçlanmıştır. Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere ve Avrupalılara normal şartlarda kabul edilmeyecek çok sayıda hak ve ayrıcalık verilmiştir. 1857 yılında, iç bölgelerdeki Osmanlı şehirlerine Protestanlığı yaymak için konsolosluklar açılmasına yönelik Canning'in teklifi, söz konusu Protestanlaştırma politikasının en ileri ve somut örneğidir. Bundan sonraki yıllarda Avrupa devletleri Paris Anlaşması'nın ve Islahat Fermanı'nı Osmanlı içişlerine müdahale için meşru bir araç olarak kullanmışlardır. Özellikle Eflak-Boğdan, Sırbistan, Karadağ, Suriye gibi yerlerdeki olayları buraları Osmanlı'dan koparmaya hazırlamak için fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Bu konularda Osmanlı yönetimine neredeyse hiçbir söz hakkı tanımamışlardır. 1880'li yıllarda, Anadolu'ya kurulan İngiliz askerî konsoloslukları ise çok daha sert bir tutumla aynı politikaları sürdürmüştür.

Yahudilerin korunmasıyla ilgili İngiliz politikası benzer bir doğrultuda ilerlemiştir. İngiltere, bir yandan Avrupa'daki Yahudileri Filistin'e yerleştirip burada toprak satın almalarını teşvik

ederken, bir yandan da onların Protestanlaştırılması için faaliyet yürütülmesini sağlamıştır. Palmerston, Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi ve Protestan kilisesi açılmasıyla ilgili isteklerini, Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlenmesi için geliştirdiği program çerçevesine oturtmak istemiştir. Gayrimüslimlerin idaresine müdahaleleri, isyanların ve bağımsızlık girişimlerinin önlenmesi adına yaptıklarını öne sürmüştür. Buna rağmen onun kişisel çıkar ve bağlantıları sebebiyle izlediği bu politikasına, sebep olabileceği zararları görerek, Ponsonby bile karşı çıkmıştır. Bu proje, ağır ilerlemekle birlikte Siyonizm'in temellerini atmış ve İsrail devletinin ortaya çıkması için gerekli şartların hazırlamasına yardım etmiştir. Açıklanan süreç, Filistin sorununun temellerinin 19. yüzyılının başında Avrupalı devletlerince özellikle de İngiltere tarafından nasıl ve hangi amaçla atıldığını göstermektedir.

Bütün gelişmeler 1948 yılında kurulan İsrail'in temellerinin kökenlerinin çok önceden atıldığını ortaya koymaktadır. Bazı konjektürel engeller olmasa İngiltere'nin öncülüğünde Yahudi ve Evanjelist cemiyetlerin etkisiyle böyle bir devletin çok önceden kurulacağı açıktır. Bu sürecin gecikmesinde İngiltere'nin 1870'li yıllara kadar sürdürdüğü Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruma politikası önemli bir rol oynamıştır. Diğer bir unsur da bölgede Dürzi-Maruni çatışmaları gibi gelişmelerin, Avrupalı Yahudilerin can ve mal emniyeti kaygısıyla Osmanlı topraklarına göç etme isteğini sınırlandırması olmuştur. Bunun yanı sıra Yahudilerin Filistin bölgesine yerleşmesindeki tehlikeyi gören Osmanlı yöneticileri her türlü elverişsiz koşula rağmen bu tarz isteklere sonuna kadar direnebilmiştir. Özellikle II. Abdülhamid, bir Yahudi devletinin ortaya çıkarılmak istendiğini anlayarak bu konudaki girişimleri ve misyonerlik faaliyetlerini mümkün olduğunca sınırlandırmıştır. Bu direnç, Filistin bölgesinde bir Yahudi devletinin daha erken bir tarihte ortaya çıkmasını engelleyen önemli bir unsur olmuştur.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Hariciye (C.HR), no. 170/8466.

Divan Kalemî Muhimme Defteri (A.DVN.MHM), no. 14/63.

Hariciye Londra Sefareti (HR.SFR3), no. 1/66, 8/34, 8/46, 8/73, 8/106, 10/4.

Hariciye Mektubi Kalemî (HR.MKT), no. 199/65.

Hariciye Siyasi (HR.SYS), no. 6/15, 2920/54, 2923/80.

Hariciye Tercüme Odası (HR.TO), no. 420/29, 421/47.

Hatt-ı Hümayun (HAT), no. 46379. A.

İrade Dâhiliye (İ.DH), no. 1185.

İrade Hariciye (İ.HR), no. 32/1455, 72/3473, 121/6042.

İrade Mesalih-i Mühime (İ.MSM), no. 28/798, 28/799, 28/800, 29/816, 34/958, 34/1006, 35/1005, 72/2078.

The National Archives (TNA)

Foreign Office (FO), defter no. 78/304, 306, 311, 327, 331, 340, 344, 379, 395, 430, 432, 436, 437, 599, 600, 601, 602, 645, 678, 1272.

195/138, 139, 140, 147, 148, 162, 165, 180, 183, 246, 256, 257, 266.

Durham University Library, Papers of John Viscount Ponsonby

GB-0033-GRE-E, no. 481/9/68, 481/10/51, 481/10/32-35, 481/10/53, 481/11/19, 481/11/78-79, 481/11/80-81.

2. Süreli Yayınlar

Takvim-i Vekayi, no. 130.

The Examiner, no. 1998.

The Morning Post, no. 22399, 22410.

The Standard, no. 6789.

The Times, no. 16162.

3. Kitap, Makale ve Tez ve Elektronik Kaynaklar

Abdülazim İbrahim. “Tanzimat Sonrası Gayrimüslim Osmanlı Tebaasının Hukuki Durumu”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (NÜHFD)*, C. 5, S. 1, (2022), s. 63-91.

Abrahams, Beth-Zion Lask. “James Finn: Her Britannic Majesty’s Consul at Jarusalem between 1846 and 1863”. *Transactions&Miscellanies (Jewish Historical Society of England)*, S. 27, (1978-1980), s. 40-50.

Ahmet Lütfi Efendi. *Vak’anüvis Ahmet Lûtfî Efendi Tarihi*. C. VII, yeni yazıya aktaran. Yücel Demirel, İstanbul: YKY, 1999.

Anderson, Matthew Smith. *Doğu Sorunu (1774-1923)*. çev. İdil Eser, İstanbul: YKY, 2001.

Armaoğlu, Fahir, *19.Yüzyıl Siyasî tarihi (1789-1914)*, Ankara: TTK Yayınları, 1997.

Attias, Jean Christophe-Esther Benbassa. *Paylaşılmayan Kutsal Topraklar ve İsrail*. çev. Nihal Önal, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Blumberg, Arnold. *A Wiew from Jasusalem 1849-1858: The Consular Diary of James and Elizabeth Anne Finn*. London: Fairleigh Dickinson University Press, 1980.

Bolat, Bengül-Ratip Ayaz. “İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti’nin Yıkılış Sürecine Etkisi”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, (2017), s. 1-45.

Bozkurt, Gülnihâl. *Alman-İngiliz Belgelerinin Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*. Ankara: TTK Yayınları, 1989.

Buzpınar, Şit Tufan. “Suriye ve Filistin’de Avrupa Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: (İngiliz Misyonerleri 19. Yüzyıl)”. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 10, (2003), s. 107-120.

- Dönmez, Ahmet. "James Brant". *Oxford Dictionary of National Biography (ODNB)*, (2020), <https://www.oxforddnb.com/display/10.1093/odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-90000369159> (erişim: 28.11.2023).
- Dönmez, Ahmet. *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi: Diplomasi ve Reform (1833–1841)*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Dönmez, Ahmet. "Bir İngiliz Konsolosunun Gözünden Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Devleti ve Osmanlı'da Reform Sorunu". *Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019, s. 235-284.
- Dönmez, Ahmet. "Tanzimat, Islahat Fermanları ve Avrupa Devletleri: İçerik, Ortaya Çıkış ve Tepkiler (1839-1856)". *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 22, (2019), s. 37-65.
- Finkel, Caroline. *Rüya'dan İmparatorluğa Osmanlı 1900-1923*. çev. Zülal Kılıç, İstanbul: Timaş Yayınları, 2007.
- Frankel, Jonathan. "Rituel Murder in the Modern Area: Damascus Affair of 1840". *Jewish Social Studies*, S. 3, No. 2, (1997), s. 1-16.
- Friedman, Isaiah. "Lord Palmerston and Protection of Jews in Palestine 1839-1851". *Jewish Social Studies*, C. 30, S.1, (1968), s. 23-41.
- Groepler, Eva. *İslâm ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*. çev. Süheyla Kaya, İstanbul: Belge Yayınları, 1999.
- <http://ukinjerusalem.fco.gov.uk/en/about-us/consulate-general/consulate-general-history> (erişim: 24.11.2003).
- Hyamson, Albert M. "British Projects for the Restoration of Jews to Palestine". *American Jewish Historical Society*, S. 26, (1918), s. 127-164.
- Kamil Cemil El-Asali. "Kudüs". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul 2002, s. 334-338.
- Karal, E. Ziya. *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789–1856)*. C. V, Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Karaman, M. Lütfullah. "Filistin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, s. 89-103.
- Karataş, İbrahim, "Was Israel a Western Project in Paletsine?", *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 20/2, (2020), s. 189-206.
- Kaya, Mehmet. "XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başlarında Büyük Güçlerin Etkisinde Kudüs Sancağı (1850-1914)". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 33, (2013), s. 145-164.
- Kocabaşoğlu, Uygur. *Majestelerinin Konsolosları: İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları 1583–1900*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Küçük, Cevdet. "İzzet Mehmed Paşa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul 2001, s. 559-560.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1974.

- List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and its former territories, from the sixteenth century to about 1860*, [http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey\(1581-1860\)-D_Wilson.pdf](http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey(1581-1860)-D_Wilson.pdf) (erişim: 24.11.2023).
- Mert, Rabia. “Yahudilerin Göç Tecrübesinde Kudüs’ün Konumu”. *Orta Doğu ve Göç*, C. 11, S. 1, (2021), s. 13-41.
- Lewis, Bernard. *İslam Dünyasında Yahudiler*. çev. Belgin Çınar, Ankara: Akılçelen Kitaplar Yayınları, 2018.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500–1914*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Perry, Yaron. *British Mission to the Jews in Nineteenth Century Palestine*. London: Frank Cass Publishers, 2003.
- Polat, Ziya. “Yahudilerin II. Abdülhamid Döneminde Filistin’e Göç Girişimleri ve Oliphant’ın Siyonist Koloni Talebi”. *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, C. 17, S. 1, (2017), s. 1-20.
- Poole, Stanley L. *The Life of The Right Honourable Stratford Canning*. C. II, London: Longman Green and Co., 1888.
- Rodkey, F. Stanley. “Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830-41”. *The Journal of Modern History, Part 2, 1839-1841*, S. 2, No. 2, s. 193-225.
- Jack, Sybil M. “No Heavenly Jerusalem: The Anglican Bishopric 1841-83”. *The Journal of Religious History*, S. 19, No. 2, (1995), s. 181-203.
- Salâhi R. Sonyel. *Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire*. Ankara: TTK Yayınları, 1993.
- Salâhi R. Sonyel. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Koruma (Protégé) Sistemi ve Kötüye Kullanışı”. *Belleten*, C. 55, S. 213, (1991), s. 359-370.
- Saralioğlu, İrşad. “Stratford Canning’in İstanbul Büyükelçiliği (1842-1847)”. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2017.
- Sarıyıldız, Gülden. “Osmanlı Devleti’nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 2, (2002), s. 249-267.
- Satış, İlhan. “Tanzimat Döneminde Kudüs ve Çevresinde Avrupalı Devletlerin Nüfuz Mücadelesinden Bir Kesit: Hristiyan Cemaatlerin İmar Faaliyetleri”. *OTAM*, S. 34, (2013), s. 185-221.
- Taşkın, Faruk. “Filistin’deki Britanya Gölgesi (1838-1918): Yahudi Devletine Giden Süreçte İngiliz Politikası”. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, C. 11, S. Ek, (2020), s. 74-88.
- Tellioglu, Ömer. “Filistin’e Musevi Göçü (1880-1914)”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014.
- Temperley, Harold. *England and the Near East, The Crimea*. New York: Longmans, Green and Co., 1936.
- Tibawi, A. L. *British Interest in Palestine: A Study of Religious and Educational Enterprise*. Oxford: Oxford University Press, 1961.

-
- Omar, Yousef Hussein. "Britain's Position on Establishing the Protestant Church in Jerusalem (1841–45)". *Jarusalem Quarterly*, S. 94, (2023), s. 70-85.
- Ould-Mey, Mohameden. "The Non Jewish Origin of Zionizm" *International Journal of Humanities*. S. 1, (2005), s. 591-610.
- Öke, Mim Kemal. *Siyonizm&Filistin Sorunu (1880-1923)*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- Öney, Celal. "19. Yüzyılın İkinci Yarısından Günümüze, Lübnan ve Filistin Üçgeninde Protestan Misyonların Nüfuz Mücadelesi". Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, 2016.
- Ülman, Haluk. "1840-1845 Arasında Suriye Ya Da Lübnan'ın Durumu ve Milletlerarası Politika". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 18, S. 3, (1963), s. 244-268.
- Vereté, M. "Why Was a British Consulate Established in Jarusalem". *The English Historical Review*, C. 85, S. 335, (1970), s. 316-345.
- Webster, Charles. *The Foreign Policy of Palmerston 1830-1841 (Britain, the Liberal Movement and the Eastern Question)*. C. II, London: G. Bell&Sons Ltd, 1951.
- Wolf, Lucien. *Sir Moses Montefiero: A Centennial Biography*. New York: Happer&Brothers, 1885.

Ek 2. Kudüs Protestan Kilisesi, 1856, (Auguste Salzmänn, Penn Library).

Ek 3. Kudüs Protestan Kilisesi'nin İlk Piskoposu Michael Solomon Alexander (Yaron Perry, *British Mission to the Jews in Nineteenth Century Palestine*).

